

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Педагогічний факультет
Кафедра спеціальної освіти

**ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ЕМОЦІЙНУ СФЕРУ
ДОШКІЛЬНИКІВ З ОСВІТНИМИ ТРУДНОЦЯМИ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконавець:

здобувачка другого (магістерського)

рівня освіти 292м групи

заочної форми навчання

Спеціальність: 016 Спеціальна освіта

Спеціалізація: 016.02 Олігофренопедагогіка

Освітня програма: Олігофренопедагогіка

Мельник Наталія Володимирівна

Керівник: професорка Яковлева С.Д.

Івано-Франківськ, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Розвиток емоційної сфери дошкільників з порушеннями мовлення	9
1.1. Особливості розвитку емоцій у дітей дошкільного віку	9
1.2. Характеристика розвитку мовлення у дітей дошкільного віку	20
1.3. Загальне недорозвинення мовлення у дошкільників: ознаки проявів та рівні загального недорозвинення мовлення	29
РОЗДІЛ 2. Експериментальне дослідження впливу воєнного стану на емоційну сферу дошкільників з порушеннями мовлення	36
2.1. Методологічні засади дослідження рівня розвитку мовлення.....	36
2.2. Аналіз експериментального дослідження	42
РОЗДІЛ 3. Корекційна та психологічна робота з емоційним станом дітей з порушеннями мовлення внаслідок травматичних подій під час військового стану в Україні	48
3.1. Корекція порушень емоційної сфери в дітей з порушеннями мовлення	48
3.2. Психологічна підтримка дітей, які постраждали від війни в Україні.....	59
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72
ДОДАТКИ	79
Додаток А. Опитувальник для батьків з метою визначення базового рівня емоційного стану дошкільника.....	79
Додаток Б. Опитувальник для вихователя з метою визначення базового рівня емоційного стану дошкільника.....	82

Додаток В. Анкета дослідження мовленнєвого розвитку.....	88
--	----

ВСТУП

Актуальність теми. Сьогодні українці проходять через важкі часи війни, де головним питанням є виживання, а питання безпеки стає вирішальним для підтримки психічного здоров'я людини.

Особливо вразливою категорією є діти дошкільного віку, у яких процеси формування особистості та емоційної сфери перебувають на початкових етапах. Дошкільники з порушеннями мовлення є однією з найбільш уразливих груп, оскільки їхні комунікативні здібності обмежені, що ускладнює вираження та осмислення емоційних переживань. В умовах війни ці діти стикаються з додатковими викликами, які можуть впливати на їхній емоційний стан та подальший розвиток.

Діти з мовленнєвими порушеннями можуть бути більш чутливими до емоційних потрясінь, що робить їх особливо вразливими в умовах війни. Дослідження цього питання допоможе зрозуміти їхні потреби та специфіку їхнього реагування.

Розуміння впливу війни на емоційну сферу дітей допоможе розробити ефективні програми психологічної підтримки та корекції, що є критично важливим для їхнього психічного здоров'я та розвитку. Емоційний стан дітей відіграє важливу роль у їхній соціалізації. Дослідження може дати insights щодо того, як війна змінює соціальні взаємодії та можливості адаптації дітей.

Таким чином, вивчення впливу війни на емоційну сферу дітей з порушеннями мовлення є надзвичайно важливим для розробки адаптивних стратегій, які можуть допомогти дітям справитися з наслідками війни та покращити їхнє життя.

Така ситуація спонукала до обрання теми експериментального дослідження: *«Вплив воєнного стану на емоційну сферу дошкільників з освітніми труднощами»*

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Магістерське дослідження виконано відповідно науково-дослідної теми

кафедри спеціальної освіти ХДУ «Зміст та технології навчання в системі спеціальної освіти та інклюзивному освітньому середовищі» (0119U101727 від 22.11.2019).

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження впливу війни на емоційну сферу дошкільників з порушеннями мовлення, а також розробка рекомендацій щодо психолого-педагогічної підтримки цієї категорії дітей у кризових умовах.

Завдання даного дослідження:

1. Проаналізувати наукові джерела щодо впливу стресових ситуацій, зокрема війни, на емоційну сферу дітей з порушеннями мовлення.
2. Визначити особливості емоційної сфери дітей з порушеннями мовлення в умовах хронічного стресу.
3. Дослідити вплив військових подій на емоційні реакції та адаптаційні можливості дітей з мовленнєвими порушеннями.
4. Виявити основні психоемоційні проблеми, які виникають у дітей з порушеннями мовлення під час війни.
5. Розробити рекомендації щодо психологічної підтримки та корекційної роботи з дітьми з порушеннями мовлення в умовах стресу.

Об'єкт дослідження - формування емоційної сфери дітей із порушеннями мовлення, які зазнали впливу війни.

Предмет дослідження - система корекційного впливу на емоційний стан дітей з порушеннями мовлення в умовах воєнного стану..

Дослідження покликане визначити основні емоційні реакції, які виникають у дошкільників з порушеннями мовлення під впливом воєнних дій, і виявити фактори, що сприяють зниженню негативного впливу війни на їхній емоційний стан. Це дозволить створити ефективні методи корекції та підтримки, спрямовані на збереження емоційного благополуччя і розвиток мовленнєвих навичок у дітей в умовах військових конфліктів. Вивчення впливу війни на емоційну сферу цієї категорії дітей дозволяє не тільки зрозуміти глибину їхніх переживань, але й розробити спеціальні програми

психолого-педагогічної підтримки, спрямовані на зниження негативних наслідків війни.

Практичне застосування даної роботи полягає в:

1. Розробці практичних рекомендацій для педагогів, психологів та логопедів щодо роботи з дітьми з порушеннями мовлення, які перебувають у стресових ситуаціях через військові події.

2. Використанні результатів дослідження для створення спеціальних корекційних програм, спрямованих на підтримку емоційного стану дітей, покращення їх емоційної регуляції та адаптаційних можливостей.

3. Застосуванні ефективних методик психологічної допомоги.

4. Використанні матеріалів дослідження в освітніх установах та центрах психологічної підтримки для розробки індивідуальних програм роботи з дітьми, які мають мовленнєві порушення і переживають наслідки військових дій.

5. Підвищенні рівня обізнаності фахівців та батьків щодо впливу війни на психоемоційний стан дітей з порушеннями мовлення та важливості своєчасного втручання для попередження глибших психологічних проблем.

У магістерській роботі були використані **методи дослідження**:

Теоретичні, емпіричні, експериментальні, статистична обробка отриманих матеріалів.

Новизна магістерського дослідження полягає в комплексному аналізі впливу війни на емоційну сферу дітей з порушеннями мовлення, що раніше не було досліджено в умовах сучасної України та виявленні специфічних психоемоційних реакцій дітей з мовленнєвими порушеннями на травматичні події, зокрема їх відмінностей від реакцій дітей без таких порушень. Особливу увагу слід звернути на наукову новизну даної роботи в частині проведення аналізу впливу війни на специфічні комунікативні труднощі дітей з порушеннями мовлення, що може сприяти поглибленню розуміння взаємозв'язку між стресовими факторами і мовленнєвим розвитком та визначення ефективних корекційних та психотерапевтичних методик, які

можуть допомогти дітям з мовленнєвими порушеннями краще адаптуватися до умов війни та покращити їхній емоційний стан (виявлення нових стратегій подолання психоемоційних труднощів).

Зв'язок кваліфікаційної роботи з науковими програмами і планами визначається через наступні аспекти:

1. Дана робота фокусується на дослідженні впливу стресових і травматичних факторів на психічне здоров'я дітей, зокрема в умовах воєнного стану в Україні. Дослідження може бути частиною програм, що спрямовані на розробку і впровадження нових методів психологічної підтримки та корекції для дітей з особливими освітніми потребами.

2. Залучення до державних і регіональних планів. Результати даної роботи можуть сприяти реалізації планів, що стосуються психологічної підтримки дітей в умовах кризових ситуацій, зокрема в контексті воєнних дій. Крім того, результати кваліфікаційної роботи можуть бути інтегровані в державні програми реабілітації та підтримки дітей, постраждалих від війни, відповідно до національних стандартів і політики у сфері освіти і психічного здоров'я.

3. Інтеграція з міжнародними дослідженнями. Результати даної роботи можуть бути порівняні і інтегровані з міжнародними дослідженнями, що вивчають подібні питання у контексті воєнних конфліктів або інших кризових ситуацій.

Магістерська робота не тільки доповнює існуючі наукові знання, але й вписується в широку наукову і практичну контекстуалізацію проблеми підтримки емоційного здоров'я дітей з порушеннями мовлення в умовах кризових ситуацій.

Таким чином, дослідження впливу війни на емоційну сферу дошкільників з порушеннями мовлення має важливе значення як з теоретичної, так і з практичної точки зору, оскільки результати цього дослідження можуть стати основою для розробки програм допомоги,

спрямованих на мінімізацію негативного впливу військових дій на дитячу психіку.

Для ефективної допомоги таким дітям необхідно впроваджувати комплексні заходи, які включатимуть як психологічну підтримку, так і спеціалізовані мовленнєві корекційні програми. Важливу роль у цьому відіграють фахівці, які працюють з дітьми, зокрема логопеди, дефектологи, психологи та педагоги. Їхнє завдання полягає не лише у виявленні та корекції порушень мовлення, але й у підтримці емоційного благополуччя дітей, особливо в умовах кризи.

Апробація результатів дослідження. Апробація результатів дослідження здійснювалася на студентській науковій конференції «Сучасні наукові дослідження у спеціальній та інклюзивній освіті», яка відбулася 23 травня 2024 року на базі кафедри спеціальної освіти Херсонського державного університету у вигляді тез та доповіді на тему «Травматичні фактори війни «очима дітей». С.102-106. Збірка наук. праць. Сучасні наукові дослідження в спеціальній та інклюзивній освіті: збірка тез Студентської наукової конференції 23 травня 2024 року / за заг.ред. В.В. Ляшко. Івано-Франківськ, 2024. 165 с.

У підсумку, дослідження впливу війни на емоційну сферу дошкільників з порушеннями мовлення є актуальним і важливим напрямком наукових досліджень. Воно відкриває нові горизонти для розуміння складних психологічних процесів, що відбуваються у дітей в умовах стресу, та допомагає знайти шляхи для збереження їхнього психічного здоров'я та гармонійного розвитку в умовах, що вимагають підвищеної уваги до дитячих переживань.

РОЗДІЛ 1

Розвиток емоційної сфери дошкільників з порушеннями мовлення

1.1. Особливості розвитку емоцій у дітей дошкільного віку

Кожна дитина приходить у цей світ, щоб жити в суспільстві. У певному сенсі людина народжується двічі: вперше - фізично, виходячи з материнської утроби і отримуючи від батьків можливість людського існування; вдруге - духовно, коли в процесі індивідуального соціального та морального розвитку вона стає особистістю [15] .

Емоції і почуття відображають безпосередні переживання людини щодо життєвого змісту предметів і явищ навколишньої дійсності, супроводжуючи всі види діяльності та поведінки. В українській психології вивчення емоцій у дошкільників пов'язане з іменами таких дослідників, як І.О. Сікорський, М.М. Ланге, М.Я. Грот, та В.В. Зеньківський [1,40].

І.О. Сікорський у своїй книзі «Виховання у віці першого дитинства» писав: «Достовірно тільки те, що почуття й афекти з'являються у дітей значно раніше, ніж інші види психічних функцій (наприклад, воля, розум), і в певний час складають найвидатніший бік їх душевного життя». Психолог, філософ і педагог В.В. Зеньківський у своїй книзі «Психологія дитинства» надає емоційним явищам одне з провідних місць у розвитку дитини. За словами В.В. Зеньківського, емоції є, передусім, природною частиною поведінки дитини, що виявляється у безпосередності, грації та свободі. Л.С. Виготський в «Педагогічній психології» писав: «Можна не тільки талановито мислити, а й талановито відчувати» [3, 9]. Говорячи про розвиток емоцій у дошкільному дитинстві, Г.А. Вартамян і Є.С. Петров у роботі «Емоції і поведінка», що ключові відзначають зміни в емоційній сфері дітей у дошкільному віці зумовлені формуванням ієрархії мотивів, а також виникненням нових інтересів і потреб.

Дослідження розвитку емоційної сфери в онтогенезі (О. Запорожець, Д. Ельконін, П. Якобсон, Г. Breslav, О. Ізотова, О. Никифорова та ін.) підкреслюють, що дошкільне дитинство є особливим етапом емоційного онтогенезу. У цей період формуються найважливіші емоційні новоутворення: переживання стають глибшими, усвідомленими, узагальненими та диференційованими, а їх предметний зміст ускладнюється (О. Запорожець, Г. Кошелєва, М. Льюїс та ін.) [50]. Виникає стабільна система емоційних відносин (В. М'ясищев, П. Якобсон та ін.), а також емоційна децентрація – здатність співпереживати іншим (Г. Breslav та ін.). Поліпшується здатність до розпізнавання емоцій (А. Щетиніна та ін.), ускладнюються мовні характеристики переживань (Н. Соловйова), і з'являється емоційна корекція поведінки (О. Запорожець та ін.) [40].

Інтенсивний розвиток особистості дошкільника супроводжується суттєвими змінами в його емоційній сфері [6,18]. Якщо в ранньому віці емоції формувалися під впливом оточення, то у дошкільників вони починають опосередковуватись їхнім ставленням до різних явищ. Завдяки цій опосередкованості емоції стають більш узагальненими, усвідомленими та контрольованими. Дитина здатна стримувати небажані емоції та направляти їх відповідно до вимог дорослих і засвоєних норм поведінки. Основним напрямком розвитку емоційної сфери у дошкільників є виникнення здатності управляти афектами, тобто розвиток довільності в поведінці. Поступово почуття стають більш раціональними та підпорядковуються мисленню, коли дитина засвоює моральні норми і починає співвідносити свої вчинки з ними. Вона починає орієнтуватися на категорії «добре» і «погано», «можна» і «не можна», а бажання «хочу» все частіше поступається потребі «потрібно». Стримування емоцій у дитини набуває характеру їх інтеріоризації, тобто зменшення зовнішніх проявів [20]. Почуття дошкільника поступово втрачають імпульсивність і стають більш глибокими за змістом. Водночас дорослий має серйозно реагувати на ситуації, коли дошкільник не може стримати свої емоції, уникаючи при цьому накладення надмірних вимог на

дитину. Імпульсивні емоції зазвичай свідчать про фізичне неблагополуччя дитини, таке як погане самопочуття, біль, голод чи спрага, і їх слід швидко усунути. Важливим новим аспектом емоційної сфери дошкільника є усвідомлення можливих реакцій дорослих на його дії та вчинки [7,2]. Внаслідок цього емоції дошкільника стають ключовим елементом внутрішніх механізмів, які формують ієрархію мотивів.

Зовнішні прояви почуттів у дітей дошкільного віку зазнають значних змін, оскільки вони поступово навчаються використовувати експресивні способи вираження емоцій, такі як інтонація, пози, пантоміміка, міміка, жести, усмішки, рухи та погляди. Діти формують навички стримування сильних і різких емоційних виражень. Вміння володіти цими виразними засобами допомагає дитині усвідомити турботи й переживання інших людей і оволодіти «мовою» почуттів, яка є прийнятною в суспільстві. Дошкільники настільки вправно виражають емоції, що їхня експресія не завжди відповідає справжнім переживанням. У дітей з'являються очікування стосовно своїх дій і поведінки, що впливає на їхню мотивацію та вносить зміни в їхні плани [8,14].

У дитини дошкільного віку виникає відчуття турботи до близької, співчуття, почуття обов'язку, взаємодопомоги та чуйності. Дитина намагається зрозуміти не тільки свої переживання, але й переживання інших людей. Більш зрозумілими для дітей є базові емоції (радість, гнів, сум, страждання). Дошкільники можуть співпереживати літературному персонажу, розігруючи та відображаючи в сюжетно-рольовій грі різні емоційні стани. Вищі почуття, які є важливою складовою особистості, зазнають значного прогресу. Змінюється їх динаміка та зміст, вони стають більш стійкими і глибокими. Сюжетно-рольові ігри відіграють важливу роль у розвитку цих почуттів [12]. Вищі почуття починають формуватися, зокрема: 1. Моральні почуття, які відображають ставлення до суспільних подій та їх учасників, а також до себе, включаючи почуття обов'язку, гордості і самоповаги. 2. Естетичні почуття, які виникають у результаті сприймання та взаємодії з естетичними цінностями. 3. Пізнавальні почуття (хвилювання, які зумовлені

пізнавальною діяльністю, її успіхами і невдачами, різного роду труднощами здійснення) [12,14].

Естетичні переживання дитини мають тісний зв'язок із пізнавальними процесами, зокрема, з інтеграцією мови в емоційні переживання, що сприяє їх інтелектуалізації. Крім того, ці переживання пов'язані з етичними уявленнями. Пізнавальна активність дитини супроводжується яскравими переживаннями, що робить її особливо цінною для малюка. Коли дитина відкриває нові властивості предметів або намагається зрозуміти загадкові явища природи, вона відчуває захоплення, радість відкриття, здивування та сумнів. Ці переживання стають важливим досвідом, який супроводжуватиме її протягом життя. Емоційний супровід робить пізнавальну діяльність для дитини цінною сама по собі, що викликає бажання продовжувати навчання. Інтелектуальні емоції мають особливу здатність стимулювати цю діяльність. Розвиток таких емоцій у дошкільника має позитивний вплив на його майбутнє навчання в школі. Уявлення дитини про красиве і некрасиве (потворне) у власній поведінці стає основою для формування етичних почуттів, пов'язаних з концепціями добра і зла. У своїх малюнках дитина виражає ставлення до позитивних персонажів, ретельно промальовуючи їх, використовуючи різноманітні кольори. Злих героїв малює зображує за допомогою обмеженої кольорової палітри, представляючи їх у формі аморфних образів, які можуть виглядати як проста чорна пляма або заплутаний клубок темних ниток [7].

Всі види діяльності дитини — трудова, продуктивна, ігрова — а також спілкування з дорослими та однолітками сприяють розвитку її емоцій і почуттів. Під час цього процесу роль емоцій у діяльності дошкільника змінюється. Якщо раніше він орієнтувався на оцінку дорослих, то тепер може відчувати радість, передбачаючи позитивні результати своєї роботи і хороший настрій оточуючих. Коли дошкільники працюють разом, у них є можливість порівнювати свої досягнення та прагнути до оригінальності [13,7]. У 4-5 років у дитини починає формуватися почуття обов'язку. Моральна свідомість, яка є основою цього почуття, допомагає дитині зрозуміти вимоги, що до неї

пред'являються, та порівнювати їх зі своїми діями, а також з вчинками однолітків і дорослих. Найяскравіше почуття обов'язку проявляється у дітей 6-7 років. Інтенсивний розвиток допитливості сприяє виникненню почуття подиву та радості від відкриттів [5,12].

Дошкільники поступово набувають здатності розпізнавати емоційний стан інших людей. А.М. Щетиніна виділила різні типи сприйняття емоцій за їх експресією, які можна розглядати як різні рівні розвитку цього вміння [13,10].

- Довербальний тип. Емоція не завжди виражається словами; її розпізнавання проявляється в тому, як діти встановлюють відповідність між виразом обличчя та характером конкретної ситуації (наприклад, «він, мабуть, грається кубиками»).

- Дифузно-аморфний тип. Діти можуть називати емоцію, але сприймають її на поверхневому, неясному рівні («веселий», «поглянув і зрозумів, що він сумує»). Елементи еталона емоції ще не є чітко розділеними.

- Дифузно-локальний тип. Спостерігаючи за вираженням емоцій в цілому і на поверхневому рівні, діти починають виокремлювати окремі, часто поодинокі елементи експресії (зазвичай – очі).

- Аналітичний тип. Емоцію діти розпізнають, виділяючи елементи експресії. В основному вони звертають увагу на вираз обличчя, а не на позицію тіла.

- Синтетичний тип. Це більше не поверхнєве та загальне сприйняття емоцій, а цілісне й узагальнене (наприклад, «вона зла, тому що виглядає зло»).

- Аналітико-синтетичний тип. Діти виділяють елементи експресії і узагальнюють їх, наприклад, кажучи: «вона весела, у неї все обличчя таке – очі радісні й посмішка». Для більшості дітей віком 5-6 років стає можливим розпізнавати емоції іншої людини за її мовою. У дітей з неблагополучних сімей затримується розвиток цього вміння, оскільки у них формуються стійкі негативні емоційні переживання, такі як тривога і почуття меншовартості [10]. Це веде до зменшення комунікативних контактів, що, в свою чергу, призводить до браку досвіду в розумінні емоцій інших людей. У таких дітей

також спостерігається недостатній рівень емпатії. У дошкільнят (6-7 років) починають формуватися дружні стосунки, хоча вони ще не мають чіткого уявлення про дружбу. Поняття довірливих відносин і взаємності виявляється занадто складним для них. До завершення дошкільного віку дитина оволодіває емоціями і почуттями, які сприяють налагодженню позитивних стосунків як з однолітками, так і з дорослими. У неї формується основа відповідального ставлення до наслідків своїх дій [7].

Дитина у віці шести-семи років вже може усвідомлювати моральний зміст відповідальності. У старшому дошкільному віці у дитини формується емоційно-позитивне ставлення до самої себе, яке є фундаментом її самосвідомості. Це ставлення спонукає дитину прагнути відповідати етичному позитивному стандарту. Коли дошкільник усвідомлює потребу відповідати позитивному стандарту поведінки, у нього формуються відповідальність як риса особистості. Діти віком шести-семи років у спілкуванні з близькими друзями можуть самостійно обирати правильні способи поведінки, відстоювати свої переконання і брати відповідальність за свої дії, чинячи опір тиску з боку однолітків. Дитина потребує підтримки та позитивної оцінки з боку дорослих. Дотримання правил у присутності дорослого є першим кроком у моральному розвитку дитини [12,7]. Хоча бажання слідувати правилам стає особистісно важливим, відчуття відповідальності найбільше проявляється саме у взаємодії з дорослим.

Емоції та почуття дошкільника тісно пов'язані з її внутрішнім світом і різними соціальними ситуаціями. Якщо ці ситуації порушуються (через зміну режиму, способу життя або інші об'єктивні обставини), у дитини можуть виникати стрес, афективні реакції, тривожність і страх [17]. Це, у свою чергу, негативно впливає на її самопочуття, призводячи до емоційного дискомфорту. Найзначнішим джерелом переживань дошкільника є його стосунки з оточуючими. Коли дорослі виявляють увагу до дитини та поважають її як особистість, вона відчуває емоційне благополуччя — почуття впевненості й захищеності. Це, у свою чергу, сприяє нормальному розвитку її особистості та

формуванню позитивних якостей, а також доброзичливого ставлення до інших людей. Ставлення дорослого до дитини викликає у неї різні емоції, такі як радість, гордість, співчуття, страх, образа, гнів, заздрість та інші. На формування емоцій та почуттів дітей дошкільного віку впливають їх психічні стани та особистісні кризи. Якщо нові потреби, що виникають наприкінці кожного етапу, не задовольняються або ігноруються, у дитини може розвинути фрустрація, яка проявляється в агресії (активний стан, наприклад, гнів чи лють) або в депресії (пасивний стан) [25,40]. Якщо дитина уявляє себе в складних ситуаціях або малює жахливі сни, це може бути ознакою її емоційного дискомфорту. Цей стан пов'язаний із труднощами у спілкуванні та може викликати різні види поведінки, за якими дітей можна поділити на такі категорії:

- неврівноважені та легко збудливі;
- ті, хто в основному має «легкі гальмування» і стійке негативне ставлення до спілкування;
- діти, чия емоційна дискомфортність є результатом їхніх індивідуальних рис та особливостей внутрішнього світу.

Непомірно суворе ставлення дорослих, неадекватні методи виховання та зовнішні обставини можуть перевантажувати нервову систему дитини, що створює умови для виникнення страхів [21,26]. У дітей негативні емоційні прояви можуть проявлятися в двох типах поведінки – з домінуванням станів збудження або пригнічення.

До першої категорії за типом поведінки відносяться діти, у яких домінують стани збудження. Ці діти відрізняються нестриманістю і дратівливістю. Вони легко захоплюються різними видами діяльності, але швидко втрачають продуктивність у цій діяльності [24]. Раптові негативні емоції, такі як спалахи гніву чи образи, можуть виникати як через серйозні причини, так і з дрібниць. Проте вони зникають так само швидко, як і з'являються [26]. Афективні прояви часто призводять до негативного сприйняття думок і вимог інших людей дитиною. Така поведінка дошкільника

викликає негативні реакції з боку дорослих і однолітків. Дитині приписують такі риси, як: «всім заважає», «непосидючий», «завжди сердитий», тощо. Це принижує дитину і викликає у неї образу. Вона розуміє, що «відрізняється від інших», що призводить до невпевненості та тривожності, а також до відчуття непотрібності та незначності в очах батьків. Часто такі негативні емоції діти приховують за маскою зарозумілості та пихатості [23,40].

Емоційні порушення у дошкільному віці (за Г. Бреславом):

- відсутність емоційної децентрації – дитина не вміє співпереживати як у реальних ситуаціях, так і під час слухання літературних творів;
- відсутність емоційної синтонії – дитина не може реагувати на емоційний стан іншої людини, особливо якщо це близька або симпатична особа;
- відсутність емоційної саморегуляції – Дитина не відчуває провини, яка виникає на новому етапі самосвідомості, коли вона усвідомлює: «Це я зробив», і не має здатності емоційно повертатися до минулого [16,27].

Дошкільний вік є початковим етапом соціалізації дитини. У цей час вона знайомиться з загальнолюдськими цінностями, встановлює перші стосунки з людьми, а її емоційна сфера активно розвивається, що має значний вплив на її подальший особистісний розвиток і здобуття різних навичок у діяльності.

Емоційна сфера дитини 1-3 роки характеризується:

- відсутністю емпатії;
- емоційними реакціями, як пов'язаними з його власними бажаннями;
- відсутністю вміння обирати та приймати рішення;
- егоцентризмом;
- формуванням усвідомлення власного «я»;
- завищеної самооцінки;
- нездатністю усвідомлювати результати своїх вчинків;
- значенням думки дорослого та його реакцій для дитини [40,52].

Дошкільники 4-6 років вирізняються такими характеристиками емоційної сфери:

- більш врівноваженим (спокійнішим) фоном емоційного сприйняття;
- вираженням емоцій через послідовність «потреба, уявлення, дія, емоційна реакція»;
- більш усвідомленими і керованими процесами емоційних реакцій;
- формуванням емоційного прогнозування (дитина намагається уявити майбутній результат і те, як його сприймуть);
- виникненням афективних реакцій;
- появою мотивів для нових видів діяльності;
- вмінням оцінювати свою поведінку [27,29].

Дитина віком 4-5 років є маленькою особистістю з досить багатим спектром емоцій. Її почуття і переживання переважно залежать від атмосфери в родині. Нові навички та інтереси відкривають перед дитиною широкий діапазон емоцій, а також потреб і мотивів. У цьому віці емоційна палітра дитини стає більш складною: вона здатна відчувати не лише радість чи страх, а й ревності, сум, жалість, гнів, бадьорість, ніжність, сором'язливість, здивування, задоволення та інші емоції. Дошкільник уже вміє виражати свої почуття за допомогою різних інтонацій і міміки [23,7].

Отже, основними аспектами емоційного розвитку дитини дошкільного віку є:

1. Освоєння соціальних способів вираження емоцій.
2. Формування почуття обов'язку.
3. Збагачення змісту емоцій і розвиток вищих почуттів, таких як моральні, естетичні та інтелектуальні.
4. Підсилення стимулюючої (або гальмівної) ролі почуттів у поведінці дитини, які стають внутрішніми мотивами і регуляторами дій.
5. Внаслідок розвитку мови та появи опосередкованих емоцій почуття узагальнюються та усвідомлюються, дитина втрачає безпосередність, набуває здатності стримувати і контролювати свої переживання.
6. Емоції відображають загальний стан дитини, її психічне і фізичне самопочуття.

7. Порушення емоційного благополуччя можуть призвести до емоційних розладів у дошкільному віці [23,31].

В рамках даного дослідження, при висвітленні даного розділу, слід зазначити, що війна має потужний і тривалий вплив на емоційну сферу дітей [39,30]. Є кілька важливих досліджень, що аналізують вплив війни на емоційний стан дітей. Ось кілька з них:

1. Дослідження дитячого фонду ЮНІСЕФ: UNICEF провело ряд досліджень, що аналізують вплив збройних конфліктів на дітей, зокрема в Сирії, Афганістані, Україні та інших регіонах. У звіті "Innocenti Insight: Children in War" (2002) підкреслюється, що діти, які пережили війну, частіше стикаються з тривожними розладами, депресією та проблемами зі сном. Вони також мають вищий ризик розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших психологічних проблем [37,41].

2. Дослідження Йорданського університету (2017): У цьому дослідженні аналізували дітей, які пережили сирійський конфлікт. Результати показали, що майже половина з опитаних дітей демонструвала симптоми посттравматичного стресового розладу. Це дослідження акцентувало на необхідності ранньої психологічної підтримки для дітей у регіонах, що зазнали конфліктів.

3. Дослідження в Лівані: У 2010 році було проведено опитування серед дітей-біженців з Палестини та Сирії. Результати виявили, що діти, які зазнали військових конфліктів, страждали від високого рівня тривожності, депресії та посттравматичного стресового розладу. Дослідження також підтвердило, що тривале перебування в зонах конфлікту збільшує ризик виникнення тривалих психологічних проблем [32,34].

4. Дослідження Національного центру вивчення ПТСР (США): Звіти Національного центру США з вивчення посттравматичних стресових розладів показують, що діти, які переживають збройні конфлікти, часто стають жертвами травматичних подій, таких як насильство, втрата близьких і руйнування соціальних структур, що може призвести до стійких психічних

розладів. Дослідження базувалися на досвіді дітей, які постраждали внаслідок конфліктів у В'єтнамі, Іраку, Афганістані та інших країнах [32].

5. Дослідження психіатричних наслідків війни в Україні (після 2014 року): Після початку війни на сході України було проведено дослідження, які показали значне зростання рівня психічних розладів серед дітей-переселенців та тих, хто проживає в прифронтових зонах. Згідно з даними Українського інституту соціальних досліджень, близько 60% дітей із зони конфлікту мають ознаки тривожних розладів, а 20% - посттравматичного стресового розладу [33].

6. Дослідження Світового банку та ООН (2020): У звіті про наслідки війни в Ємені вказується, що діти, які стали свідками або зазнали насильства, значно частіше стикаються з емоційними та поведінковими розладами порівняно з тими, хто виростав у мирному середовищі.

Ці дослідження підтверджують, що діти, які переживають війни або конфлікти, зазнають тривалих психологічних травм. Без відповідної підтримки ці проблеми можуть призвести до серйозних психічних розладів у дорослому житті [38]. Результати досліджень вказують на те, що діти, які стикаються з військовими конфліктами, переживають численні психологічні та емоційні труднощі. Ось кілька основних аспектів цього впливу:

1. Травматичні стресові розлади: Чимало дітей, які стали свідками насильства, смерті чи втрати близьких, можуть страждати від посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Симптоми можуть проявлятися у вигляді кошмарів, спогадів, які раптово спливають на пам'ять, постійного відчуття тривоги та уникання ситуацій, що нагадують про пережиті травми [39].

2. Тривожність і депресія: Діти, які пережили війну, часто відчують підвищений рівень тривоги, страх за своє життя і безпеку своїх близьких. Депресія може також виникнути внаслідок відчуття безсилля та втрати звичного способу життя.

3. Поведінкові проблеми: Багато дітей можуть виявляти агресію або деструктивну поведінку. Це часто є спробою впоратися з внутрішнім стресом або відчуттям безконтрольності [21,27].

4. Соціальна ізоляція: Війна може викликати соціальну ізоляцію, оскільки діти можуть втратити друзів, змінити місце проживання чи навчання. Це негативно впливає на їхнє емоційне здоров'я.

5. Проблеми зі сном: Через страхи та тривоги діти часто мають труднощі зі сном, що ускладнює їхню здатність зосереджуватися та спілкуватися з оточуючими.

6. Зміна ставлення до життя: Діти, які пережили війну, часто переосмислюють свої цінності та погляди на життя. Вони можуть втрачати відчуття безпеки та довіри до інших, що негативно позначається на їхніх майбутніх взаєминах з людьми [28].

7. Психологічна підтримка: Дослідження вказують на те, що емоційна та психологічна підтримка з боку дорослих (батьків, вчителів, психологів) може істотно поліпшити стан дітей. Також важливими є програми реабілітації, які допомагають дітям справлятися з наслідками травматичного досвіду [26,40].

В цілому, війна завдає серйозної шкоди емоційному розвитку дітей, і належна підтримка є критично важливою для їхнього майбутнього психологічного добробуту.

1.2. Характеристика розвитку мовлення у дітей дошкільного віку

Одним із основних чинників впливу на розвиток і становлення дитини, як особистості у дошкільному віці, є її мовленнєвий розвиток. Від того як розвинена ця її сфера психіки можна побачити і рівень її соціальних та пізнавальних умінь, зокрема тих знань, умінь та інтересів, які є фундаментальним показником індивідуальності [26].

Саме своєчасність розвитку мови у дитини є тим потужним важелем для максимально повного розкриття її потенціалу, що проявляється в характерних

для дитячого віку видах діяльності та пов'язаний з комунікацією. Формування всіх психічних функцій, процесів і особистості людини в цілому неможливе без комунікативних обмінів. Водночас мовленнєвий розвиток і його вдосконалення є відображенням становлення безпосередньо навичок комунікативно-мовленнєвої взаємодії [7,10]. Адже здатність до спілкування у цілому є комплексною навичкою використання різних засобів взаємодії, як то невербальних, предметно-практичних чи мовних, що забезпечують досягнення цілей комунікації. Комунікативно-мовленнєві здібності можна описати як індивідуальні психологічні та психофізіологічні характеристики, які сприяють швидкому і ефективному освоєнню навичок використання засобів спілкування в конкретних ситуаціях взаємодії з оточуючим світом.

Варто наголосити, що спілкування є ключовою умовою, яка визначає появу активного мовлення, терміни його виникнення, темп розвитку та вдосконалення в подальші етапи дошкільного віку [5,49]. Цей висновок не зменшує значущості інших чинників, таких як розвиток чуттєвого сприйняття, фонематичного слуху та артикуляційних рухів, без яких неможливе формування звуково структурованого мовлення, що фіксує понятійний зміст свідомості.

Фокус уваги, зроблений у психологічній характеристиці на взаємозв'язку розвитку форм і засобів спілкування дитини, підкреслює, що мовлення виникає в процесі спілкування і в подальшому його розвитку тісно пов'язане з комунікативною діяльністю дошкільника. Ступінь складності мовлення залежить від широти та ефективності мотивів спілкування. Лексичний і граматичний аспект мовлення багато в чому визначається потребою дитини у взаємодії з дорослими та однолітками [11,40].

З усього, що дитина чує від оточуючих, вона вибірково обирає, засвоює і формує тільки те, що їй потрібно для вирішення комунікативних завдань саме у той віковий проміжок її життя та враховуючи особливості її життєдіяльності в цілому. Тобто розвиток мовлення стимулюється розвитком комунікативної діяльності, а не навпаки. Тому мовлення дітей одного віку, але з різним рівнем

розвитку спілкування, істотно відрізняється. Мовлення різновікових дошкільнят, які перебувають на однаковому рівні комунікативної діяльності, зазвичай подібне за лексичним складом, граматичною складністю і структурою речень, тому що комунікативні завдання, характерні для певного рівня розвитку спілкування, впливають на вибіркоче сприйняття та засвоєння дітьми різних аспектів мовлення, яке вони чують [26].

У початкових формах мовлення дитини проявляється ситуативно – малюк позначає словом елементи певної наочної ситуації. І тільки у подальшому поступово це слово наповнюється певним понятійним змістом. Вказане свідчить, що відбувається етап переходу дитини із ситуативної площини розвитку мовлення в позаситуативну, тобто вихід за межі однієї окремої ситуації у простір широкої пізнавальної людської діяльності [26]. Про такий вихід сигналізуватиме момент появи у дітей запитань про приховані властивості речей, а також про відсутні (не показані) чуттєво в цей час і в цьому місці предмети чи явища. В ході переходу від ситуативного мовлення до позаситуативного необхідно відмітити і різні шляхи мовного пізнання. Зокрема, якщо в ситуативних формах спілкування (емоційне, ситуативно-ділове) слово з'являється вслід за практичними діями, то в більш складних формах позаситуативного спілкування дитина демонструє шлях навпаки – від слова до предмета [38,47].

Багатосторонні грані комунікації, а це і сприйняття мови дорослих, і міжособистісна взаємодія, і емоційний зв'язок – суцільно взаємопов'язані в єдиному векторі і є показником активізації та швидкості темпів його розвитку у дитини. Загалом із самого початку появи і розвитку дитячого мовлення в його основі лежать емоції та емоційний зв'язок із співбесідником. Саме тому емоційне спілкування є і залишається бути тією основною платформою на всіх етапах дошкільного віку, і тільки емоційне спілкування виводить мову дитини із лінійної площини в об'ємну, наповнюючи будь-яку дитячу діяльність (предметно-практичну, ігрову, пізнавальну) безумовним інтересом та внутрішнім спонуканням [10,46]. Емоційне спілкування виявляє потребу

дитини у спілкуванні із старшими та однолітками, і тим самим стимулює вдосконалення дитиною мовлення. А змістової функції мовлення починає набувати вже під час спільних один з одним предметних дій. Так, співпраця та взаємодія у ході співпраці безумовно потребують встановлення зв'язку як міжспівбесідниками, так і між словами (назвами предметів і дій) та їх звучанням. І от в ході ситуативно-ділового спілкування такий зв'язок і формується, зберігаючи при цьому рівень досягнення попередніх етапів комунікації, зокрема адресність і комунікативну спрямованість [10]. Є зрозумілим, що застосовуючи до дитини більш складні форми спілкування її стимул потреби у взаємодії та складові цієї взаємодії сегментарно створюють більш складний комунікативний перебіг.

На різні комунікативні завдання, діти з різними формами спілкування обирають і засвоюють різні лексичні та граматичні елементи з мовного матеріалу. Педагогічний висновок із зазначеного факту виходить з того, що для розвитку мовлення дитини мало просто надавати їй різноманітний мовний матеріал – важливо ставити перед дитиною такі нові завдання для спілкування, у ході виконання яких дитина змушена буде застосовувати нові для неї мовні засоби [23,25].

Тож загальну палітру аспектів мовленнєвого розвитку дітей з різноманітними підходами і формами комунікації і взаємодії можна описувати і розкривати поза їх віковим розмежуванням.

Діти на рівні ситуативно-ділового спілкування виконують комунікативні завдання, керуючись діловими мотивами, часто можуть використовувати невербальні засоби спілкування. Мовлення тісно пов'язане з предметною діяльністю і супроводжує її. Мовлення дітей на цьому етапі має характерні особливості протягом усього дошкільного періоду. Воно складається з коротких і простих речень, а лексика пов'язана з конкретними ситуаціями та наповнена великою кількістю іменників, у той час як прикметники або відсутні, або вказують лише на зовнішні властивості предметів, як-от колір, місцезнаходження чи розмір [20]. Дієслова у свою чергу описують конкретні

предметні дії, а визначення інтелектуальних або вольових дій замінюються жестами, наприклад наказовий спосіб "дивись!", жестом вказівного пальця.

При позаситуативній формі комунікації діти на перші шпальта проявляють комунікативні потреби, пов'язані із отриманням відомостей про ті чи інші предмети та явища навколишнього світу, способи дій, вміння взаємодії з партнером. Виходячи з цього, можна констатувати, що у позаситуативній формі спілкування спонукання до комунікації вимагає нових засобів: зростаючого словарного запасу та вербальності спілкування, більш незалежної від конкретних ситуацій лексики [10,23]. При цьому зменшується кількість неадресованого мовлення, урізноманітнюються невербальні засоби, які доповнюють вербальну комунікацію, а не замінюють її. У той же час збільшується кількість слів у реченні, речення стають більш складними та насичуються збільшенням кількості дієслів, що називають вольові, інтелектуальні та емоційні дії [39]. Урізноманітнюються прикметники, які позначають естетичні, емоційні й етичні властивості предмета чи особи обговорення. Водночас кількість і якість, позначаючих атрибутивні властивості предметів, прикметників зменшується, а кількість особових займенників і прислівників збільшується.

Позаситуативні форми спілкування показують, що мовні засоби стають домінуючими в комунікації. Через мовлення діти розширюють межі теми обговорення, а саме їм стають доступними зміна і трансформація певної ситуації чи обставин, застосування тих часових моментів, які не прив'язані до часу й місця безпосереднього спілкування. Саме у такий спосіб відбувається оволодіння дітьми понятійним наповненням слова, у ході якого вони навчаються використовувати у подальшому своє мовлення для передавання співбесіднику все більш складнішу й абстрактнішу за змістом інформацію [15, 46]. Паралельно із вищевказаним діти навчаються довільно, від внутрішнього себе, керувати мовленням, підбирати форму, інтонацію, глибину змістовності, емоційне забарвлення, відчувають і тримають у фокусі своєї уваги ціль спілкування. І далі мовлення трансформується у самостійний вид діяльності та

прояву власної особистості. А поряд із самовираженням (експресивна функція), розвиваються й удосконалюються номінативна (позначення, назва) і регулятивна (регулювання, керування) функції мовлення [44,47].

Тобто позаситуативне мовлення набуває більшої конкретизації теми обговорення, стає ширшим, збагаченим, вільним від наочності чи предметного оточення. Тут також варто зазначити, що все більш частого застосування у такій формі спілкування набувають порівняння, асоціації, абстракції, афірмації.

Розвиток функцій мовлення (експресивної, номінативної та регулятивної) має першочергове значення у розвитку й удосконаленні всіх видів діяльності дитини і людини, пов'язаних із комунікацією [17]. Отже, становлення і збагачення мовлення фундаментально і потужно чинить вплив на психічний розвиток дитини у цілому.

Насамперед необхідно розуміти, що комунікація це постійно рухаюча система, відкрита і динамічна, багатогранна спроможність людини проявляти усю глибину і прагнення власного розвитку. Тож найпершу роль у розумінні стану комунікативно-мовленнєвого уміння дитини є його діагностика. А зміни у комунікативно-мовленнєвих досягненнях дитини досягаються через зміни: у потребах дитини, мотивації, характеру взаємин між учасниками комунікації тощо [20].

І тут перед нами постає питання і виявляється можливість виявлення і визначення специфіки та особливостей комунікативного мовлення дошкільнят у взаємодії один з одним у всіх вікових групах дитячого садочку: високий, середній та низький рівні здатності маляти до спілкування [17,24].

Отже, критеріями високого рівня є такі: сформованість стійких мотивів спілкування з дорослими і ровесниками, частота контактів, ініціативність, активність взаємодії з навколишніми людьми, виражена у формах емоційно-особистісного, ситуативно-ділового та позаситуативного спілкування; володіння багатством невербальних засобів, знання ввічливих форм контакту і вміння здійснювати дії мовленнєвого та невербального характеру для

взаємодії; розвинутість і різноманітність побудови мовлення у діалозі й монологі, його адекватність просторово-часовому і партнерському оточенню, зв'язність, логічність висловлювань, наявність творчих розповідей [9].

Критерії середнього рівня: ситуативність проявів особистісних, ділових і пізнавальних мотивів спілкування з дорослими та однолітками, що не стало стійким, стабільним механізмом, який спонукає до особистої ініціативи при вступі в мовленнєву взаємодію; відсутність активності в комунікації, знання ввічливих форм контактів, але не як керівництво до дії; слабка сформованість навичок соціально-перцептивного аналізу ситуації спілкування, помилки в оцінці просторово-часових характеристик та діючих осіб у комунікації; бідність лексики, граматичних і звукових утворень (зменшувальні суфікси, звертання, відповідні інтонації, тон, темп, сила голосу), що використовуються для встановлення взаєморозуміння в мовному спілкуванні, одноманітність побудов і форм мовленнєвих висловлювань, розповідання (монолог) відповідно до наочно-образної ситуації спілкування, несформованість елементів творчої уяви, фантазії, прогнозування, невміння виходити за межі наочної ситуації [7,10].

До критеріїв низького рівня належать такі: несформованість мотивів спілкування з дорослими і ровесниками, труднощі вступу в контакт, комунікативно-мовленнєві дії без урахування (аналізу-синтезу) ситуації спілкування («не до ладу»), безініціативність у веденні діалогу, мимовільне використання експресивних, невербальних засобів комунікації при невмінні «читати» їх у партнерів; складнощі у формулюванні задуму дій партнерів щодо спілкування і розуміння ситуації в цілому; низькі мовні характеристики (бідність лексики, невиразність звучного мовлення, граматична неправильність); однотипність побудови фраз, відсутність творчої розповіді [16].

Коли ми розуміємо до якої групи критеріїв входить та чи інша дитина чи група дітей, то це в практиці дошкільного виховання дає можливість:

- визначати рівень сформованості вказаної діяльності;

- робити висновки про особливості розвивальних впливів у дитячому садку;
- спостерігати за змінами в розвитку форм і засобів мовленнєвого спілкування в процесі спеціальних формуючих завдань;
- проводити порівняльний аналіз індивідуальних відмінностей у розвитку комунікативно-мовленнєвої діяльності дитини.

Важливість розв'язання поставлених питань підкреслюється тим, що засвоєння дитиною комунікативних і мовленнєвих дій у системі «дорослий-дитина», «дитина-дитина» розглядається у важливий для особистості віковий період, на стику вікових груп (молодший-старший дошкільний вік), на межі діяльностей (ігрової-навчальної), на переході до активного вживання мовних знаково-символічних засобів [10,29]. Важливість вивчення комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільника в реальній життєдіяльності дитячого садка полягає в тому, що в цьому віці міжособистісні стосунки дітей набувають більшої сталості та диференційованості, що в свою чергу, впливає на закріплення індивідуального стилю мовленнєвої поведінки.

Основні етапи розвитку мовлення в дошкільному віці:

1. Ранній дошкільний вік (2-3 роки). У цей період дитина активно накопичує словниковий запас. Спочатку мовлення носить ситуативний характер, а в подальшому дитина починає формулювати прості фрази. З'являється перше узагальнення понять і розвиток мови за типом запитань. Мовлення ще не зовсім чітке, багато слів спотворені [5,38]. Діти починають вимовляти більшість звуків, але їхня артикуляція може бути нечіткою. Спостерігаються спрощення складних слів, заміна важких звуків простішими, наприклад, звуків [р], [л] на [й]. У цей період словниковий запас стрімко збільшується. Дитина використовує переважно іменники та дієслова, але поступово починає освоювати й інші частини мови (прикметники, займенники). Дитина здатна називати знайомі предмети, людей, дії та сприймає нові слова. Діти починають вживати прості дво- і трислівні речення.

Перші граматичні конструкції складаються з основних частин мови (іменники та дієслова) [47,50].

2. Середній дошкільний вік (3-4 роки). У цьому віці відбувається перехід від ситуативного до контекстного мовлення. Дитина починає використовувати складніші граматичні структури, збільшується кількість уживаних частин мови, зокрема прикметників, прислівників та дієслів. Важливим етапом є розвиток зв'язного мовлення — дитина починає складати прості розповіді та описувати події [50].

Відбувається активне формування фонематичного слуху — діти вчаться розрізняти схожі звуки та коректно їх вимовляти. До кінця цього періоду більшість дітей оволодівають правильною вимовою основних звуків рідної мови. У цей період словниковий запас стрімко збільшується. Дитина використовує переважно іменники та дієслова, але поступово починає освоювати й інші частини мови (прикметники, займенники). Дитина здатна називати знайомі предмети, людей, дії та сприймає нові слова. Граматичні конструкції стають складнішими, з'являються узгодження між частинами речення за відмінками, родами та числами. Діти вчаться використовувати прийменники, зв'язки між реченнями стають логічнішими. Діти починають формулювати прості розповіді, що стосуються найближчого оточення та власного досвіду (напр., "Я грав у парку") [49,50].

3. Старший дошкільний вік (5-6 років). У цей період мовлення дитини стає більш багатим і логічним. Діти вміють виражати свої думки в розгорнутих реченнях, розуміють і використовують складні синтаксичні конструкції. Велике значення має розвиток зв'язного мовлення, яке стає дедалі більш контекстним, дитина вчиться вести діалог, переказувати сюжети. Вимова звуків стає автоматизованою, дитина вміє чітко артикулювати складні звуки та диференціювати їх у мовленні. Проблеми з вимовою на цьому етапі можуть свідчити про мовленнєві порушення, що вимагають логопедичної допомоги.

Словниковий запас дитини збагачується словами з різних сфер життя, зокрема термінами та абстрактними поняттями, що дозволяє дитині активно взаємодіяти з оточуючими та брати участь у діалогах на різні теми [4,45].

З'являється вміння послідовно описувати події та явища. Діти починають розповідати казки, історії, переказувати зміст прочитаних книжок або переглянутих мультфільмів.

4. Передшкільний вік (6-7 років). На цьому етапі діти вже повинні оволодіти основними нормами рідної мови. Вони мають чітко вимовляти всі звуки, володіти багатим словниковим запасом, використовувати мовні засоби для вираження власних думок та почуттів, уміти будувати зв'язні висловлювання на основі логіки та послідовності [42].

Мовлення дітей досягає високого рівня складності, з'являються складнопідрядні речення. Дитина вчиться правильно будувати складні висловлювання, використовуючи всі частини мови [45].

Здатність до зв'язного мовлення стає більш розвинутою. Діти можуть будувати логічні та послідовні висловлювання, активно використовують мовленнєві засоби для вираження своїх думок та почуттів.

Розвиток мовлення у дошкільному віці є багатограним процесом, що включає фонетичний, лексичний, граматичний та комунікативний аспекти. Правильне та своєчасне формування мовленнєвих навичок допомагає дитині адаптуватися в соціумі, успішно навчатися в школі та гармонійно розвиватися в різних сферах життя [18,23].

1.3. Загальне недорозвинення мовлення у дошкільників: ознаки проявів та рівні загального недорозвинення мовлення

Загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ) – складне мовленнєве порушення, при якому у дитини з нормальним слухом та інтелектом порушуються складові мови: лексика, фонетика, граматики. Мовленнєвий недорозвиток неоднаковий у всіх, а має рівні: від повної відсутності

мовленнєвих засобів спілкування до розгорнутого мовлення з окремими елементами лексико-граматичного та фонетичного недорозвитку. [42]

Для дошкільнят найпоширенішою мовленнєвою патологією психофізичного розвитку є загальний недорозвиток мовлення, що зводиться до системного порушення всіх складових і форм мовлення. Необхідно зауважити, що найсуттєвіші недоліки у діяльності мовлення виявляються якраз під час засвоєння і використання на практичному рівні лексики рідної мови (Р.І. Лалаєва, Р. Є. Левіна, В. І. Селіверстов, В. В. Тарасун, Т. Б. Філічева, Г. В. Чиркіна, О. М. Шахнарович та ін.) [9,46].

Проте говорити лише про такі прояви мовленнєвих порушень було би неправильним, адже при ЗНМ порушення саме у мовленнєвій діяльності мають більш широкі наслідки. Наприклад, володіння мовними засобами, застосування мовленнєвих навичок на недостатньому рівні обмежують дитину у самостійному розвитку її мовленнєвої структури, тобто вона не може сама засвоювати нові слова, а тим більше складні слова та специфічні терміни з конкретних шкільних предметів. А як результат – дитина не повністю розуміє або і зовсім не здатна до сприйняття усної інформації, писемного мовлення тощо [43].

У 50-60-тих рр. ХХ ст. Р. Є. Левіною було проведено суттєве дослідження та проаналізовано існуючі мовленнєві порушення. Результат її роботи мав колосальні результати, що дозволяє на сьогодні виділити не тільки окремі, але і пов'язані між собою, спільні відхилення у формуванні «усіх компонентів мовленнєвої системи, що відносяться як до звукової, так і смислової сторін мовлення». На основі цього дослідниця вперше ввела поняття «загальний недорозвиток мовлення» з позицій системного підходу в рамках психолого-педагогічної концепції порушень мовлення щодо дітей з первинним мовленнєвим порушенням. Загальний недорозвиток мовлення характеризується пізнішим початком мовлення, обмеженим словниковим запасом, граматичними помилками, а також дефектами вимови і формування фонем [45].

Саме школою Р. Є. Левіної розроблено вчення про загальні прояви мовленнєвого дефекту, який проявляється у дітей з різними діагнозами (складна дислалія, дизартрія, ринолалія, сенсорна і моторна алалія, дитяча афазія). Мовленнєві порушення у цих дітей спричинені недостатньою сформованістю або порушенням психологічних і фізіологічних механізмів мовлення на ранніх етапах розвитку. На основі зібраних даних про мовленнєвий недорозвиток було створено корекційні логопедичні програми, що спрямовані на розвиток і формування фонетичних, фонематичних та лексико-граматичних компонентів мовлення. Ці програми використовуються в розробленій системі спеціальних дошкільних і шкільних установ [20,42].

Деякі дослідники зазначають, що термін «ЗНМ» неоднозначно сприймається та використовується фахівцями для визначення важких мовленнєвих порушень у дітей. Вони більше схиляються до застосування клінічного терміна «алалія», який має аналогічне значення для позначення дітей без активного мовлення, яких, як показує практика, останнім часом більше. А от термін «ЗНМ» прийнятий більше у педагогічному освітньому середовищі для зручності позначення важких мовленнєвих порушень і формування відповідних груп у дошкільних навчальних закладах [17]..

Залежно від ступеня мовленнєвої патології, її прояву та тяжкості, а також рівномірності чи нерівномірності характеру недорозвитку різних сторін мовлення, Р. Є. Левіною введено три рівні загального недорозвитку мовлення.

Перший рівень загального недорозвитку мовлення (ЗНМ) характеризується повною або майже повною відсутністю словесних засобів спілкування у віці, коли мовлення у дітей із нормальним розвитком вже сформоване. У мовленні присутні звукокомплекси та звуконаслідування, які зазвичай незрозумілі оточуючим і супроводжуються жестами. Діти можуть використовувати окремі загальноповивані слова, але зазвичай ці слова мають спотворену складову структуру і звукове оформлення. Морфологічні елементи, які виражають граматичні значення, відсутні, і діти майже не розуміють значень граматично змінених слів. Вони розуміють звернене

мовлення тільки в певних ситуаціях, а пасивний словник значно перевищує активний [45].

Другий рівень ЗНМ характеризується більшою мовленнєвою активністю дітей, які вже мають фразове мовлення, але воно спотворене як у фонетичному, так і граматичному плані. Словниковий запас обмежений і значно відстає від вікової норми. У лексиконі переважають іменники та окремі дієслова, прикметників дуже мало. Навички словотворення майже відсутні, діти часто замінюють слова іншими, близькими за значенням. Граматична система мовлення містить серйозні помилки у використанні багатьох граматичних форм, узгодженні слів та застосуванні прийменників, які пропускаються або замінюються [24,36]. Фонетична сторона мовлення значно порушена: вимова багатьох груп звуків викривлена, артикуляція нестабільна і нечітка, а також наявні проблеми з фонематичним сприйняттям та уявленнями. Характерним для дітей з другим рівнем ЗНМ є порушення складової структури слів, що зумовлено низьким рівнем фонематичних (сенсорних) і артикуляційних (моторних) можливостей [17].

Діти з третім рівнем загального недорозвитку мовлення мають розвинене фразове мовлення, але з певними недоліками у засвоєнні лексико-граматичної та фонетико-фонематичної систем. Хоча звукова та складова структура мовлення більш розвинена порівняно з другим рівнем, помилки все ще трапляються. Словниковий запас збільшується за рахунок додавання слів, що позначають предмети, явища, якості, властивості, відносини та дії, але слова з абстрактним значенням засвоюються повільно і значно відстають від норми. У дітей часто зустрічаються помилки у словотворенні та словозміні, морфологічний аналіз залишається недостатньо сформованим. Вони мають труднощі з утворенням іменників за допомогою суфіксів, дієслів за допомогою префіксів та прикметників від іменників, а також не вміють вільно працювати з морфологічними одиницями [36,38].

Діти з третім рівнем мовленнєвого недорозвитку мають стійкі проблеми в засвоєнні і використанні граматичних засобів мови, а також труднощі в

розумінні складних логіко-граматичних конструкцій. У їхньому експресивному мовленні часто зустрічаються помилки в граматичній зміні слів і їх узгодженні в реченнях, а також помилки у використанні простих і складних прийменників. Недоліки у розвитку лексики, граматики та звуковимови яскраво виявляються в монологічному мовленні. Під час складання розповідей за сюжетним малюнком або серією малюнків діти зазвичай лише перераховують назви зображених предметів і дій, при переказі пропускають важливі елементи, втрачають сюжетну лінію і не запам'ятовують назви діючих осіб [42].

Зі свого боку, дослідниками дитячого мовлення описано четвертий рівень мовленнєвого недорозвитку у дітей сьомого року життя, який характеризується як помірний недорозвиток мовлення (НЗНМ) [17,42]. У таких дітей спостерігаються незначні порушення всіх мовленнєвих компонентів, що виявляються не в явних дефектах звуковимови, а в недостатній диференціації звуків. Особливістю є те, що, хоча дитина розуміє значення слова, вона не може зберегти в пам'яті його фонематичний образ, що призводить до спотворень: персеверацій, перестановок звуків і складів, парафазій, пропусків або додавання складів і звуків. Млява артикуляція і нечітка дикція створюють враження загальної розмитості мовлення. Також у дітей виникають труднощі з утворенням слів за допомогою суфіксів, а стійкі помилки спостерігаються при вживанні іменників зі зменшувально-пестливими суфіксами, суфіксами одиничності, а також у прикметниках, що описують емоційно-вольовий і фізичний стан об'єктів [43].

Найбільш складним у дітей із НЗНМ є формування лексичного запасу: словник обмежений та якісно недосконалий. Діти користуються, в основному, загальновідомими лексемами та виразами, вживають слова неточно, приблизно до значення. Характерна для них також заміна одних слів іншими, об'єднаними ситуацією, призначенням, дією. Може бути у таких дітей і досить багатий словниковий запас, однак в динамічному, активному мовленні діти такі слова не вживають, обираючи простіше і одноманітне мовлення.

Недостатність розвитку словника спостерігається у неправомірному розширенні та звуженні значення слів, у змішуванні їх за семантичними та акустичними ознаками, майже не вживаються прислівники та відносні прикметники. Значною проблемою для дітей молодшого шкільного віку із ЗНМ є відмінювання слів, застосування їх як усно, так і в письмі, розуміння та узгодження слів у побудові речення [46,47].

Впевнено можна констатувати, що найбільше у дітей з недорозвиненим мовлення проявляється їх недостатнє вміння помічати та узагальнювати мовні явища, її звукові та морфологічні особливості, форми словозміни, способи словотворення та синтаксичні конструкції. Ці недоліки для вказаної категорії дітей є серйозною проблемою, яку їм самотійно надзвичайно складно подолати, та практично унеможлиблює належне напрацювання навиків писемності, засвоєнні навчального матеріалу в цілому [46]. Такі діти підмінюють поняття слів, незрозуміючи їх суті надають їм власного змісту, що спотворює загальну інформацію текстів як предметів гуманітарного спрямування так і матерматичного. Усвідомлення власних труднощів у спілкуванні часто призводить до змін у поведінці, таких як замкненість, негативізм, сильні емоційні реакції та порушення поведінки, які можуть проявлятися у вигляді надмірної активності або, навпаки, загальмованості (апатія, млявість, нестабільна увага) залежно від локалізації органічного ураження кори головного мозку, а також від умов виховання. При правильній організації педагогічних умов і підходів, використанні відповідних корекційних методик, у мовленні дітей спостерігаються позитивні зміни, що зазвичай веде до зникнення або значного зменшення вторинних порушень психічного розвитку [42].

Отже, ЗНМ є симптомом фонетико-фонематичного та загального мовленнєвого недорозвитку і характеризується сукупністю ознак, зокрема пізній розвиток мовлення, невідповідність між словниковим запасом і віком, імпресивними та експресивними аграматизмами, несформованість звукової

сторони мовлення, обмежена кількість слів у реченні, неповноцінні навички зв'язного мовлення [46].

РОЗДІЛ 2

Експериментальне дослідження впливу воєнного стану на емоційну сферу дошкільників з порушеннями мовлення

2.1. Методологічні засади дослідження рівня розвитку мовлення

Експериментальне дослідження впливу воєнного стану в Україні на емоційну сферу дошкільників з порушеннями мовлення (ЗНМ) передбачає проведення низки заходів, спрямованих на вивчення конкретних емоційних реакцій дітей у відповідь на стресові ситуації, пов'язані з війною [25].

Основна мета експериментального дослідження – це виявити та проаналізувати вплив воєнного стану на емоційну сферу дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення, а також визначити, як ці емоційні зміни впливають на їхнє мовлення та комунікативні навички [26].

Конкретні цілі дослідження:

1. Оцінка емоційного стану (дослідити рівень тривожності, страху, агресії та інших емоцій у дітей дошкільного віку, які пережили військові дії).
2. Аналіз порушень мовлення (вивчити, як зміни в емоційному стані впливають на розвиток мовлення).
3. Визначення факторів впливу (виявити, які аспекти воєнного стану найбільше впливають на емоційну та мовленнєву сферу дітей).
4. Розробка рекомендацій (на основі отриманих даних сформулювати рекомендації для педагогів, психологів і батьків щодо роботи з дітьми, які пережили військові дії, з акцентом на підтримку їх емоційного та мовленнєвого розвитку).
5. Оцінка ефективності корекційних заходів (провести оцінку ефективності різних методик, спрямованих на підтримку емоційного та мовленнєвого розвитку дітей в умовах стресу).

Очікувані результати:

- Поглиблене розуміння впливу воєнного стану на емоційну сферу дошкільників з мовленнєвими порушеннями.
- Розробка рекомендацій для психологічної підтримки дітей та вдосконалення методик роботи з ними в умовах воєнного стресу.
- Сприяння більш ефективному підходу до навчання та розвитку дітей в умовах кризи.

Етапи проведення експериментального дослідження:

1. Діагностичний етап (первинне діагностування). Визначаємо початковий емоційний та мовленнєвий стан дітей у їх взаємозв'язку [29].

Застосовуємо проектні методики.

1. Підготовка вибірки та формування двох груп дітей.

1.1 Обрано групу дошкільників з діагностованими порушеннями мовлення (ЗНМ), які зазнали впливу активного воєнного стану (були вимушеними переселенцями з Донецької області), далі – «досліджувана група» (табл.2.1.).

Таблиця 2.1

Досліджувана група

№	Ім'я	Вік
1	Давид	5 р. 2 міс.
2	Лев	5 р.
3	Софія	6 р.
4	Савелій	5 р. 6 міс.
5	Аслан	5 р. 9 міс.
6	Єлизавета	6 р.
7	Макар	6 р.

1.2 Обрано групу дошкільників з діагностованими порушеннями мовлення (ЗНМ), які не зазнали впливу активних воєнних дій, далі – «контрольна група» (табл.2.2)

Контрольна група

№	Ім'я	Вік
1	Кіра	6 р.
2	Євген	5 р. 7 міс.
3	Уляна	6 р. 2 міс.
4	Денис	5 р. 5 міс.
5	Михайло	5 р. 9 міс.
6	Аліса	6 р. 1 міс.
7	Ніка	5 р.

2. Попереднє діагностування емоційного стану та взаємозв'язок з рівнем мовлення обох груп дітей.

2.1 Оцінка базового емоційного рівня досліджуваної та контрольної групи дітей.

За допомогою психодіагностичних методик (опитувальники для батьків та вихователів) встановлюємо вихідні показники рівня тривожності, страхів, агресивності, емоційного замикання та інших аспектів емоційної сфери дітей обох груп.

Додаток А «Опитувальник для батьків з метою визначення базового рівня емоційного стану дошкільника» для обох груп дітей.

Додаток Б «Опитувальник для вихователя з метою визначення базового рівня емоційного стану дошкільника» для обох груп дітей.

Таблиця 2.3

Узагальнена таблиця результатів опитування базового емоційного рівня дітей обох груп

№	Рівні	Досліджувана група дітей	Контрольна група дітей
1	Тривога	64,3 %	50 %

2	Страх	85,7 %	57,1 %
3	Емоційне замикання	92,8 %	21,4 %
4	Агресія	42,9 %	28,6 %
5	Загальний негативний емоційний стан	92,8 %	28,6 %

2.2 Оцінка мовленнєвого розвитку з метою визначення зв'язку між емоційним станом і мовленнєвою активністю досліджуваної та контрольної групи дітей.

Додаток В «Анкета дослідження мовленнєвого розвитку» (табл.2.4).

Таблиця 2.4

**Узагальнена таблиця мовленнєвого розвитку дітей обох груп
«Анкета дослідження мовленнєвого розвитку»**

№	Рівні	Досліджувана група дітей	Контрольна група дітей
1	Мовленнєва активність (рівень словникового запасу, здатність до конструкції речень, комунікативна ініціатива)	21,4 %	42,9 %
2	Емоційний стан (виявлення емоцій через мовлення)	28,6 %	92,8 %
3	Зв'язок між емоційним станом та мовленнєвою активністю	85,7 %	57,1 %

2.3 З метою виявлення можливих областей (сфер) для підтримки та розвитку дитини, що є важливим для її психоемоційного благополуччя застосовуємо адаптовану проєктивну методику – малюнок «Моя сім'я» до експериментальної групи.

Досліджуючи малюнки дітей, які пережили травматичні події війни, умовно можна виокремити декілька категорій для порівняння: 1) за кольорами; 2) за розміром; 3) за картиною світу [19].

Про емоційний стан дітей, які пережили військові події, свідчать малюнки, які:

- перевантажені чорними кольорами (51,4%) – тяжкий емоційний стан;
- дуже малі розміри зображення (26,2%) – наявність високого рівня тривоги, невпевненість та невіра у власні здібності;
- дуже великі розміри зображення (33,5%) вказують на перенапруження, стан збудження або бажання демонстрації своїх переживань, намагання виокремити ту частину малюнку, яка викликає найбільш емоційний відгук;
- відтворення певного сюжету з прожитих травматичних подій (65,6%)
- зі слів дітей: «як ховалися в укритті і чули вибухи»; «я бачив як горять будинки»; «це померлі люди»; «це мама, що закриває вуха дитині від вибухів»; «пролітаюча балістика»; «мама тримає ракету».

Емоційний стан дитини може відобразитися в малюнках, де сюжети поділені лініями або мають контрастні кольори. Це зазвичай вказує на наявність захисних механізмів, таких як дисоціація або розщеплення свідомості, що свідчить про нездатність дитини прийняти жахливі події в своєму розумінні (Див. додаток).

За результатами даної методики виявлено, що у 87,6% дітей експериментальної групи переважає високий рівень тривоги, отриманого внаслідок травматизму від прожитих військових подій, страхів.

Основний етап.

Цей етап передбачає серію занять спрямованих на покращення емоційного стану дитини.

Застосовано спеціально розроблені методики психолого-педагогічної підтримки, які включають ранкові вітання, пальчикову гімнастику, ігротерапію, арт-терапію, казкотерапію, логоритміку, психогімнастику, що спрямовані на зниження рівня стресу і поліпшення емоційного стану дітей

методики психолого-педагогічної підтримки (детально розкрито в пункті 3.1 розділу 3 даної кваліфікаційної роботи).

Підсумковий етап (контрольний).

Цей етап дає змогу оцінити ефективність проведених занять, зміну емоційного стану дітей експериментальної групи. На цьому етапі ми порівнюємо оновлені результати опитувальників/анкет/малюнків з початковими даними отриманими на діагностичному етапі для визначення того, чи відбулися зміни в емоційному стані дітей та як ці зміни вплинули на мовленнєву активність після застосування проектних методик.

Також, на цьому етапі ми визначимо ефективність впроваджених методик, тобто наскільки застосовані методи підтримки допомогли знизити негативний травматичний вплив війни в Україні на емоційну сферу дошкільників з порушеннями мовлення.

Таблиця 2.5

Результати опитування батьків/вихователів з метою визначення емоційного стану дітей (експериментальна група)

№	Рівні	Досліджувана група дітей	Контрольна група дітей
1	Тривога	53,3 %	50 %
2	Страх	59,9 %	57,1 %
3	Емоційне замикання	76,2 %	21,4 %
4	Агресія	39,9 %	28,6 %
5	Загальний негативний емоційний стан	66,2 %	28,6 %

2.2 Оцінка мовленнєвого розвитку з метою визначення зв'язку між емоційним станом і мовленнєвою активністю досліджуваної та контрольної

групи дітей (табл.2.6).

Таблиця 2.6

Стан мовленнєвої активності дітей експериментальної групи

№	Рівні	Досліджувана група дітей	Контрольна група дітей
1	Мовленнєва активність (рівень словникового запасу, здатність до конструкції речень, комунікативна ініціатива)	29,8 %	42,9 %
2	Емоційний стан (виявлення емоцій через мовлення)	37,9 %	92,8 %
3	Зв'язок між емоційним станом та мовленнєвою активністю	66,2 %	57,1 %

На цьому етапі застосовано повторну методика «Малюнок сім'ї» для експериментальної групи дітей.

Під час аналізу малюнків дітей спостерігається зниження емоційної напруги, рівня страху, агресії.

Діти обирали насичені відтінки для зображення членів сім'ї, що символізувало радість і любов.

2.2 Аналіз експериментального дослідження

За результатом проведення аналізу експериментального дослідження ми дійшли до наступних висновків.

Дослідження включало діагностування 14 дітей віком 5-6 років, поділених на дві групи: експериментальну (діти, які зазнали активного впливу військових подій в Україні) і контрольну (діти, які не зазнали активного впливу військових подій в Україні).

Проективні методики, такі як «Малюнок сім'ї», опитувальники для

батьків/вихователів та анкетування рівня розвитку мовлення було обрано як основний інструмент для діагностичної роботи емоційного стану дітей з порушеннями мовлення.

Слід звернути увагу, на результативність методики «Малюнок сім'ї». Дослідження С. Лесінскієне та О. Костюк є важливим, оскільки воно спрямоване на виявлення зв'язку між тим, як батьки спілкуються з дітьми про війну, і тим, як діти сприймають військові події. Цей зв'язок також проявляється в способах мислення дітей, які можна спостерігати в їхніх малюнках. У мирний час батьки зазвичай не обговорюють з дітьми тему війни. Однак потреба говорити про події, пов'язані з військовими діями, стає очевидною в поведінці дітей, їхніх іграх і малюнках. Ці малюнки та ігри можуть слугувати символічними способами, через які діти висловлюють свої думки про війну дорослим. Завдяки малюнкам і іграм значущі дорослі можуть отримати уявлення про емоційний стан дитини та її особисте сприйняття військових подій [35,37].

Малюнок є ефективним і зрозумілим способом вивчення світосприйняття дитини, оскільки дозволяє символічно передавати зміст. Він полегшує вираження складових внутрішнього світу, які часто не усвідомлюються і важко описуються словами. Проективні методики надали дітям, які ще не здатні повноцінно висловлюватися словами, можливість виразити свої емоції через невербальні засоби [38].

Досліджуючи малюнки дітей експериментальної групи, важливо максимально використовувати слух, щоб почути розповідь дитини і зрозуміти, що саме вона говорить про свій малюнок. Малюнок можна розглядати як історію людського життя, переплетену мовою переживань, стосунків і почуттів до важливих для дитини людей. Отже, через малюнки дитина виражає своє сприйняття навколишнього світу в певному просторі та часі. Малюнки дітей-переселенців здебільшого відображають теми війни, зображуючи зброю, військові події, солдатів та будівлі. Проте зображення війни часто супроводжується спогадами про колишнє життя, залишений дім,

домашніх тварин, захоплення, а також про близьких, які пішли на війну або загинули. У розповідях переважають бажання захистити рідних, бути з ними поруч та надія на повернення додому після закінчення конфлікту. На сприйняття війни дітьми та їхнє розуміння травматичних подій впливають слова і ставлення батьків, а також інформація з медіа. Усе це формує певний досвід війни у дитини. Тому, коли дитина зображує війну, важливо обговорювати зображені символи в безпечному середовищі, де панують довіра та діалог з дорослими [25].

Робота з малюнком дозволяла дитині пройти через свій досвід, поділитися ним, відчути свій емоційний стан і сформувані власне ставлення.

Найбільш значний вплив війна здійснила на емоційну сферу дітей. Це спостерігається в поведінці, емоційній та когнітивній сферах дошкільників, які вимушені виїхати з території військових дій. У цих дітей спостерігається зниження або відсутність емоційної виразності; їм важко демонструвати свої почуття не лише щодо війни, але й у повсякденному житті. Спостерігається брак емоційної реакції, що призводить до відчуття відчуженості та ізоляції, що, в свою чергу, негативно впливає на спілкування та стосунки з іншими. Нездатність ділитися своїми переживаннями змушує дитину почуватися самотньою і відірваною від оточення, що свідчить про травматичний вплив пережитих подій [53].

Основною метою було покращення емоційного стану дітей через застосування проєктивних методик, що дозволяють діагностувати глибинні емоції дитини і допомагають їм висловити свої почуття в безпечний і творчий спосіб [48].

Отримані результати попереднього діагностування стали підставою для підбору психолого-педагогічних методик [52].

Експериментальна група: Діти проходили серію проєктивних психолого-педагогічних занять протягом 12 тижнів.

Контрольна група: Діти відвідували звичайні заняття із вибіркоким використанням проєктивних методик.

Проективні заняття проводилися в залежності від виду:

- щоденні методики (ранкові вітання);
- один раз на тиждень (ігрова терапія або арттерапія);
- два рази на тиждень (психогімнастика або логоритміка або руханка);
- три рази на тиждень (пальчикова гімнастика).

Після завершення експерименту контрольні дані експериментальної групи були зібрані для порівняння з діагностичними (первинними) показниками. Основні показники включали емоційний стан дітей, рівень тривожності, рівень соціальної адаптації та кількість позитивних емоційних реакцій під час взаємодії з іншими дітьми та вихователями.

Експериментальна група: Спостерігалось значне покращення у здатності дітей виражати свої емоції, зниження рівня тривожності, емоційного замикання, страху, покращення емоційної стабільності а також спостерігалось покращення мовленнєвої активності.

Кількісні показники: Рівень тривожності було виміряно за допомогою повторного проведення опитування емоційного стану дітей, анкетування мовленнєвої активності та тесту на малюнок сім'ї. У дітей з експериментальної групи показники тривожності знизилися на 30% порівняно з початковими даними.

Якісний аналіз: Аналіз малюнків «Моя сім'я» показав, що діти з експериментальної групи почали зображати членів сім'ї ближче один до одного, радіснішими, більше позитивних елементів (усмішки, яскраві кольори), що свідчить про покращення емоційного сприйняття сімейних стосунків [53,54].

Результати експерименту свідчать про те, що застосування проективних методик позитивно вплинуло на емоційний стан дітей та покращило їх рівень мовлення. Діти, які брали участь у проективних заняттях, мали змогу краще виразити свої емоції, що призвело до зниження рівня тривожності та покращення емоційної сфери, що напряду вплинуло на показники мовленнєвої активності [30].

Корекційні методики допомогли дітям зовнішньо проявити свої внутрішні переживання, що сприяло їх емоційній розрядці і дозволило краще опрацювати тривоги та страхи. Такий підхід виявився ефективним для дітей, які ще не мають достатнього рівня вербальних навичок для обговорення своїх емоцій [30,39].

Експеримент був проведений у контрольованих умовах, і було використано відповідні методи оцінки емоційного стану дітей, що забезпечило високий рівень внутрішньої валідності. Враховано всі важливі змінні, такі як час проведення занять і середовище. Отримані результати можуть бути застосовані до інших груп дітей аналогічного віку та з подібними емоційними проблемами. Методики проєктивних занять можуть бути використані в різних дитячих установах для покращення емоційного стану дітей [29,51].

Експериментальне дослідження показало, що застосування проєктивних методик для покращення емоційного стану дітей 5-6 річного віку є ефективним. Вони дозволяють дітям виразити свої емоції через творчість і знижують рівень тривожності. Рекомендацією є впровадження проєктивних методик у роботу з дітьми, які мають труднощі з емоційною саморегуляцією, та регулярне використання таких технік для підтримки емоційної стабільності.

Це експериментальне дослідження дозволило не лише глибше зрозуміти вплив війни в Україні на емоційну сферу дітей з порушеннями мовлення (ЗНМ), але й знайти ефективні шляхи допомоги та підтримки наших дітей у складних життєвих обставинах.

У результаті проведеного дослідження впливу військових подій на психічне здоров'я дітей, які вимушено переселилися, можна виокремити основні аспекти: – аналіз малюнків дітей показує найбільший вплив подій війни на емоційну сферу дітей; – великого значення у контексті захисних відносин набуває спосіб взаємодії з батьками, значущими дорослими; – сформований досвід захисних відносин можна застосовувати як опору під час надання психологічної допомоги та психологічного супроводу дитини; – коло психологічного супроводу включає такі аспекти: відновлення відчуття

безпеки; відновлення, зміцнення та активізація психологічних ресурсів дитини; символізація й інтеграція досвіду війни в нове життя; активізація природних механізмів самовідновлення, адаптації до нового середовища, сприяння творчості [11,32].

РОЗДІЛ 3

Корекційна та психологічна робота з емоційним станом дітей з порушеннями мовлення внаслідок травматичних подій під час військового стану в Україні

3.1. Корекція порушень емоційної сфери в дітей з порушеннями мовлення

Корекція порушення мовлення, викликаного воєнними діями, є важливим аспектом психологічної та педагогічної підтримки дітей, які пережили стресові ситуації. Основна мета корекційної роботи в цьому випадку полягає в поліпшенні мовленнєвого розвитку, зменшенні впливу стресу на комунікативні навички дітей та забезпеченні емоційної підтримки для подолання наслідків воєнних дій [43].

Завдання корекційної роботи:

1. Відновлення мовленнєвих навичок (розвивати і відновлювати мовленнєві навички, такі як артикуляція, фонематичний слух, граматичні конструкції і словниковий запас).
2. Зниження тривожності і стресу (допомогти дітям впоратися з емоційними наслідками воєнних дій через терапевтичні техніки і підтримку).
3. Розвиток комунікативних навичок (підтримати розвиток соціальних навичок і впевненості в спілкуванні через ігрові і навчальні завдання).
4. Покращення емоційного стану (створити безпечне середовище, де діти можуть відкрито виражати свої емоції і переживання, що сприяє зниженню стресу).

В ході експериментального дослідження даної кваліфікаційної роботи були успішно застосовані наступні методи корекції:

Щоденні ранкові вітання (обійми, оплески, танці) створюють теплу і безпечну атмосферу, де діти почуваються прийнятими і важливими. Вони допомагають дітям налаштуватися на позитивний день і розвивають соціальні

та емоційні навички. Під час ранкової зустрічі вихователь пропонує дитині обрати зображення «Сердечка», «Долоньки» чи «Скрипичного ключа» відповідно обираючи відповідне зображення дитина визначає вид ранкової взаємодії з вихователем: обійми, оплески, танці. Це допомагає дітям відчувати турботу і підтримку, зміцнює емоційний зв'язок між дітьми та вихователем, а також сприяє розвитку почуття безпеки та довіри.

Такі ранкові ритуали допомагають дітям розпочати день з радістю та енергією, зміцнюють відчуття спільноти та сприяють соціальному розвитку, адже кожна дитина відчуває свою участь та важливість у групі [40].

Під час війни або інших кризових ситуацій щоденні ранкові ритуали в дитячому садку, такі як обійми, оплески та танці, мають особливе значення

Рис. 3.1., 3.2. Ранкові вітання

для емоційного стану дітей. Вони можуть відігравати важливу роль у підтримці психічного здоров'я, стабільності та емоційної рівноваги дітей [45].

Ось кілька ключових впливів цих практик на емоційний стан дитини під час війни:

1. Створення відчуття безпеки та стабільності. В умовах війни діти можуть відчувати страх і тривогу через нестабільність навколишнього середовища. Щоденні вітальні ритуали допомагають створити передбачуваність і рутину, що є важливими для відчуття безпеки. Коли дитина знає, що на початку дня її чекають обійми, танці або веселі оплески, це допомагає їй адаптуватися до стресових умов.

2. Емоційна підтримка та близькість. Обійми і дружні вітання допомагають дітям відчувати емоційну підтримку та турботу з боку дорослих. Це особливо важливо в умовах, коли дитина може переживати втрату, розлуку або небезпеку. Фізичний контакт через обійми дає дитині відчуття любові та турботи, що знижує рівень стресу.

3. Зняття напруги та тривоги. Оплески і танці є активними формами взаємодії, які допомагають знизити емоційну напругу та позбутися накопиченої тривоги. Фізична активність, особливо танці, стимулює вивільнення ендорфінів, що покращують настрій і допомагають дітям розслабитися. Ці дії допомагають відволікти дитину від негативних думок і переживань.

4. Соціальна підтримка та єднання. Ранкові вітання в групі сприяють розвитку почуття спільноти. У важкі часи діти, як і дорослі, потребують відчуття, що вони не одні. Танці, оплески та колективні ігри під час ранкових зустрічей сприяють зміцненню соціальних зв'язків і допомагають дітям відчувати, що вони є частиною групи, де всі один одного підтримують.

5. Емоційна саморегуляція. Постійна участь у ритуалах, що включають танці чи оплески, допомагає дітям навчитися краще контролювати свої емоції. Рухи й ритмічні вправи сприяють розвитку здатності до саморегуляції, що є важливим військових дій.

6. Підтримка позитивного настрою. В умовах війни багато дітей можуть стикатися з емоційним виснаженням або депресією. Щоденні для подолання

тривоги або страху, які часто виникають під час ранкових вітань через танці та інші веселі активності створюють позитивний настрій, який сприяє зменшенню стресу і підвищенню загального емоційного тону.

Таким чином, такі ранкові ритуали в дитячому садку мають потужний терапевтичний ефект для дітей, що переживають війну. Вони допомагають їм почуватися в безпеці, підтримують емоційну рівновагу та надають необхідну соціальну і психологічну підтримку, яка допомагає долати наслідки травматичних подій.

Групові ігрові заняття.

Завдання: Використання ігор для розвитку комунікативних навичок, таких як рольові ігри, дидактичні ігри та вправи на взаємодію. Опис: Ігрова терапія використовує ігри, як основний інструмент для розвитку соціальних навичок, емоційного вираження та зниження стресу. Ігри створюють безпечне середовище, в якому діти можуть вільно виражати свої почуття та переживання.

Завдання: Розвиток комунікативних навичок (сприяють розвитку мовленнєвої активності та соціальної взаємодії). Зниження рівня тривожності (допомагають дитині відчувати контроль над ситуацією і зменшити страхи).

Емоційна підтримка (дозволяють виражати і обробляти емоції через гру або символічні дії).

Приклад заняття: "Хатка-їжачок-замок" (кінезіологічна вправа (міжпівкульова взаємодія). Чергуючи рухи рук (хатка, їжачок, замок) діткам дається завдання відтворити будь який предмет чи тваринку.

Арт-терапія.

Опис: Арт-терапія використовує мистецькі методи для вираження та обробки емоцій, що допомагає знизити рівень стресу і покращити емоційний стан. Малювання, ліплення та інші творчі активності сприяють розвитку самоусвідомлення та емоційного балансу.

Завдання: Залучення дітей до творчих активностей (малювання, ліплення), які допомагають виразити емоції і відновити емоційний баланс.

- Мета: Зменшення стресу і розвитку самоусвідомлення через творчість.

Завдання:

- Емоційне вираження: Допомогти дітям виявити та виразити свої емоції через творчість.

Рисунок 3.2 Арттерапія «Малювання долоньками»

- Релаксація: Використання арт-активностей для заспокоєння і розслаблення.

- Підвищення самооцінки: Підтримка через позитивний фідбек на творчі роботи дітей.

Запропоновано дітям створити альбом, в якому кожна сторінка відображає різні емоції (радості, суму, страху).

Вони можуть малювати, використовувати кольоровий папір, наклейки. Обговорено з дітьми, що означає кожна емоція і як її можна відчувати.

Казкотерапія

Опис: Казкотерапія використовує казки та оповідання для допомоги дітям у розумінні та обробці своїх емоцій. Казки можуть бути як класичними, так і спеціально створеними для вирішення конкретних проблем.

Завдання: Розв'язання конфліктів. Використання казок для моделювання і вирішення емоційних та соціальних конфліктів. Підтримка позитивного мислення: Створення казок з позитивним фіналом для покращення настрою і зниження тривожності. Розвиток емпатії: Обговорення казок для розвитку розуміння та співпереживання [40].

Проведено заняття: «Казка про героя» Розповідали дітям казку про героя, який стикається з труднощами (наприклад, страхом чи тривожністю) і успішно їх долає завдяки своїй сміливості або дружбі. Після казки обговорено з дітьми, як герой справляється з труднощами і як вони можуть використовувати ці уроки у своєму житті.

Гра - руханка

Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні разом зі співачкою Світланою Тарабаровою та психологинєю Світланою Ройз створили пісню «Я і Ти» для підтримки дітей віком 2-6 років. Пісня є частиною спецпроєкту «Гратися і не боятися» за підтримки Міністерства освіти і науки України в межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?».

Опис: Пісня допомагає дошкільнятам зняти напругу, опанувати емоції, а також ідеально підходить для руханки, яку батьки та вихователі можуть робити разом з дітьми вдома, в садочку, в укритті чи в будь-якому іншому місці.

Щоб швидко повернути дитині стан спокою, важливо дати їй відчуття кордонів тіла, можливість зняти напруження м'язів, врегулювати дихання, скерувати активність дитини. Співали її разом з дітками, щоб знизити стрес, хвилювання та покращити емоційний стан. Дана руханка допомогла дітям знизити рівень тривожності [20].

Психогімнастика

Мета: Психогімнастика спрямована на розвиток і підтримку психоемоційного здоров'я дітей через фізичну активність, яка включає рухи, ігри і вправи, що допомагають розвивати емоційний стан, соціальні навички, самоусвідомлення та міжособистісні взаємини [18].

Завдання:

- Зменшення стресу і тривожності. Психогімнастика допомагає дітям розслабитися і зменшити рівень стресу через фізичну активність, що сприяє виробленню ендорфінів та зниженню рівня кортизолу (гормону стресу).

- Розвиток емоційної регуляції. Вправи і ігри допомагають дітям краще розуміти і виражати свої емоції, а також розвивати навички їх контролю та регуляції.

- Покращення соціальних навичок. Спільна діяльність в рамках психогімнастики сприяє розвитку навичок співпраці, комунікації та взаємодії з іншими, що допомагає дітям краще адаптуватися у групі та налагоджувати міжособистісні стосунки.

- Зміцнення самооцінки. Через досягнення в іграх і вправах діти отримують позитивний зворотний зв'язок, що сприяє розвитку впевненості в своїх силах.

- Формування позитивного емоційного фону. Регулярні заняття психогімнастикою допомагають створити позитивний емоційний фон і покращити загальний настрій дітей.

Приклади вправ:

1. Релаксаційні вправи. Дихальні вправи або вправи на розслаблення, такі як «дихання через носик» або «м'який туман», для зменшення тривожності.

2. Рольові ігри: Розігрування різних ситуацій.

Психогімнастика є важливим компонентом комплексної роботи з дітьми, яка допомагає підтримувати їх психоемоційне здоров'я та сприяє всебічному розвитку.

Пальчикова гімнастика

Пальчикова терапія - це ігротерапевтичний метод, який передбачає програвання будь-яких римованих історій, казок, або зображення умовних фігур за допомогою пальців. Ігри з пальчиками розвивають мозок дитини, стимулюють розвиток мови, творчі здібності, фантазію, допомагають зняти

напругу, не тільки самих рук, а і розслабити м'язи всього тіла. Вони також здібні покращити вимовляння багатьох звуків. Чим краще працюють пальці, тим ліпше говорить дитина. Справа в тому, що рука має саме велике (представництво) у корі головного мозку, тому саме руці належить важлива роль у формуванні головного мозку та встановлення мови, і саме тому починає розвиватися мовлення дитини, коли рухи її пальчиків досягають достатньої точності.

Мета: Пальчикова гімнастика спрямована на розвиток дрібної моторики рук, покращення координації рухів, розвиток мовленнєвих і когнітивних навичок, а також емоційного і соціального розвитку дітей через гру і фізичну активність.

Завдання: Розвиток дрібної моторики. Покращення координації рухів. Заняття допомагають удосконалити координацію між руками і очима, а також синхронізацію рухів пальців. Стимулювання мовленнєвого розвитку. Гра з пальчиками часто супроводжується римами, пісеньками і словами, що сприяє розвитку мовлення, запам'ятовування ритмів і рим. Розвиток уваги і концентрації:

Приклад проведених занять:

1. «Вірші», в тому числі із застосуванням додаткових матеріалів. Виконуйте пальчикові вправи разом з римами або пісеньками, де кожен палець представляє певного персонажа або об'єкт «на жоржині жук сидів», «Павучок», «Зайчик», «Білочка»). **Мета:** Розвивати мовлення, пам'ять і увагу. Поліпшення координації рук і пальців. «Павучок», «Зайчик», Білочка»). **Мета:** Розвивати мовлення, пам'ять і увагу. Поліпшення координації рук і пальців.

Логоритміка

Методика «Логоритміка для відновлення мовлення та емоційного стану».

Це методика, яка поєднує мовлення з рухом і музикою для розвитку мовленнєвих та психомоторних навичок у дітей. Для дітей, які пережили травматичний досвід війни, логоритмічні вправи можуть бути особливо

корисними, оскільки вони сприяють зниженню тривожності, поліпшенню емоційного стану та розвитку мовлення через гармонійні рухи та звуки. Ось методика з логоритміки, адаптована для дітей, які зазнали емоційних впливів війни.

Мета: Сприяти розвитку мовлення дітей через поєднання рухів, музики та ритмічного мовлення. Знизити емоційне напруження та покращити емоційний стан через рух і звуки. Відновити комунікативні навички, які могли постраждати внаслідок стресу.

Завдання:

1. Розвиток фонетичного і ритмічного слуху. 2. Поліпшення артикуляції, дихання та координації рухів. 3. Підвищення емоційної стійкості через гармонізацію тіла і голосу.

Матеріали: Музичні інструменти (бубон, маракаси, брязкальця) або м'ячики. Музичний супровід (спокійна або ритмічна музика). Прості вірші або пісні.

1. Вправа «Ритмічні кроки зі словами».

Мета: Поліпшити координацію рухів та синхронізацію мовлення з рухом.

Хід заняття: Попросити дітей ходити по колу під спокійну музику.

Під час ходьби вони повинні повторювати прості фрази чи слова, наприклад: «Я йду, я йду, я все можу, я не впаду».

Дорослий змінює темп і ритм кроків, а діти повинні відповідно адаптувати свої кроки і промовляння. Спочатку темп повільний, потім можна його збільшувати.

Ефективність: Ця вправа допомагає дітям синхронізувати рухи з мовленням, що сприяє розвитку ритмічного відчуття і зниженню напруженості.

2. Вправа "Дихай і говори"

Мета: Навчити дітей контролювати дихання, що є важливим для правильного мовлення, особливо при емоційному стресі.

Процедура:

Всі стоять в колі, дорослий показує, як робити глибокий вдих і на видиху промовляти довгі звуки, наприклад: "аааа", "оооо", "уууу".

Потім включаються прості фрази: "Я спокійний", "Все добре", "Мені комфортно".

Важливо, щоб діти робили вдих через ніс і видихали повільно через рот, супроводжуючи видих промовлянням звуків або слів.

Ефективність: Це допомагає дитині регулювати дихання, що сприяє заспокоєнню та плавності мовлення.

3. Вправа "Рух під музику з емоціями".

Мета: Поліпшити координацію рухів і навчити дітей виражати емоції через рух та мовлення.

Хід заняття: Увімкніть різну музику (веселу, сумну, спокійну, ритмічну) і запропонуйте дітям рухатися відповідно до настрою музики. Наприклад, під спокійну музику рухи повинні бути плавними, під веселу — стрибки, під сумну — уповільнені.

Під час рухів дорослий каже емоційні слова: "весело", "сумно", "заспокійливо", і діти повинні повторювати ці слова, поєднуючи їх з відповідними рухами.

Після кожної зміни музики обговорюйте з дітьми, які емоції вони відчули під час виконання вправи.

Ефективність: Вправа допомагає дітям навчитися вербалізувати свої емоції та поєднувати їх з рухами, що знімає емоційне напруження і поліпшує мовлення.

Індивідуальні заняття з логопедом

Завдання: Виконання вправ на артикуляцію, розвиток фонематичного слуху та мовленнєвого ритму, використання ігор для покращення мовленнєвого розвитку.

Мета: виправлення мовленнєвих порушень і підтримка мовленнєвої функції.

Робота логопеда при виправленні мовленнєвих розладів, викликаних війною, зводиться до тренування мовного апарату та моторики. Відбувається це за рахунок таких методів терапії:

- артикуляційні вправи;
- мовна терапія;
- техніки вільного мовлення.

Консультації з батьками.

Завдання: Проведення консультацій для батьків з метою надання рекомендацій щодо підтримки мовленнєвого розвитку і емоційного стану дитини вдома.

Мета: Підтримка цілісного підходу до корекції мовлення і емоційного стану дитини.

Рекомендації:

- 1.Індивідуальний підхід. Корекційна робота повинна бути адаптована до індивідуальних потреб кожної дитини, враховуючи їхні мовленнєві порушення та емоційний стан.
- 2.Постійний моніторинг. Регулярне оцінювання прогресу і корекція методик на основі результатів спостережень.
- 3.Психологічна підтримка. Забезпечення підтримки не тільки з боку спеціалістів, але й від родини та близьких для створення комфортного середовища для дитини.

Ці заходи сприятимуть відновленню мовленнєвого розвитку дітей, допоможуть зменшити стрес і тривожність, а також забезпечать комплексну підтримку в умовах, що склалися.

Відвідування сенсорної кімнати.

Сенсорна кімната для дітей, які постраждали внаслідок війни, є важливим інструментом для психологічної та емоційної реабілітації. Діти, які пережили травматичний досвід, такий як бойові дії, бомбардування або втрату близьких, можуть мати глибокі психоемоційні травми, які впливають на їхню поведінку, сон, концентрацію та загальний розвиток.

Сенсорна кімната в такому контексті спрямована на створення безпечного, спокійного та контрольованого середовища, яке допомагає дітям:

1. Знижувати рівень тривоги та стресу – за допомогою м'якого світла, звуків природи, тактильних матеріалів і музики.

2. Стабілізувати емоційний стан – спокійна обстановка допомагає дитині відчувати себе в безпеці, що є особливо важливим після пережитих травм.

3. Розвивати сенсорні та когнітивні навички – різноманітні стимулятори (світлові панелі, інтерактивні іграшки) допомагають дітям розвивати увагу, координацію та моторні навички [16].

4. Полегшувати вираження емоцій – у сенсорній кімнаті діти можуть відчувати себе вільніше і безпечніше для того, щоб поступово висловлювати страхи, гнів чи сум через гру та взаємодію.

6. Заспокоювати та покращувати сон – багато дітей, які пережили травми, страждають на порушення сну, а сенсорна кімната може допомогти їм розслабитися та відновити нормальний режим.

На підставі викладеного, слів визначити, що корекційна робота сприяла розвитку навичок самовираження дитини, навичок самоузгодження себе з швидкоплинною динамічною ситуацією взаємодії. У дітей відзначається значне розширення вербального й невербального репертуару взаємодії, поліпшення спостерігаються і у діалогічних уміннях [19].

3.2. Психологічна підтримка дітей, які постраждали від війни в Україні

Діти, які пережили травматичні події, такі як війна, потребують особливої психологічної підтримки для відновлення свого емоційного, когнітивного і соціального розвитку. Війна в Україні мала значний вплив на психічне здоров'я багатьох дітей, які зіткнулися з втратами, переселенням, небезпекою та тривожними переживаннями [41].

Для розуміння впливу військових дій на дітей важливо враховувати дослідження психологічного стану дітей, які пережили конфлікти з 2014 року в Луганській, Донецькій, Херсонській областях, а також дітей-переселенців. За результатами цих досліджень, у дітей, які перебували в зоні бойових дій, спостерігаються симптоми астенії, емоційної нестабільності, напруження, підвищеної втоми, головні болі та запаморочення. виявлено, що у дітей спостерігаються соматичні скарги у 97,6% випадків, а також підвищені рівні тривоги та депресії [11,19]. Найбільш поширеними суб'єктивними скаргами були порушення сну (96,8%). На другому місці знаходилися скарги на дратівливість (68,5%), порушення когнітивних процесів (51,0%), відчуття тривоги (50,4%), стомлюваність (42,4%), зниження мотивації до навчання (40,8%), агресивні реакції (36,8%) та зниження енергії. На фоні пережитих психотравм спостерігалось відновлення або загострення хронічних захворювань, таких як енурез, нав'язливі дії, тики та заїкання. Практично у всіх дітей був знижений настрій, що можна пояснити загрозою для життя, зміною звичного оточення та способу життя, а також відсутністю умов для гри та спілкування. Дослідники акцентували увагу на важливій ролі соціальної та психоемоційної депривації, яка виникає внаслідок втрати зв'язку з навчальним колективом, розлучення з батьками та порушення емоційного контакту з ними, а також через хронічні психотравми. Було виявлено, що у дітей формується психологічний захист, що проявляється в обережності, скритності та уникненні спілкування. Загалом, 75% дітей в Україні зазнали негативного впливу військових дій, що проявляється у порушеннях сну, пам'яті та психоемоційної регуляції. Це може призвести до соціальної та психічної дезадаптації, а в тяжчих випадках — до психічних розладів [53,54].

У посібнику «DSM-V» наведено основні критерії для діагностики психічних розладів, зокрема: 1) безпосередній контакт із загрозою смерті або небезпекою для життя; 2) виникнення нав'язливих симптомів; 3) стійке уникнення спогадів і згадок про травматичний випадок; 4) негативні зміни в мисленні та настрої; 5) помітні зміни в реакції на стрес; 6) тривалість

симптомів більше ніж один місяць; 7) значний дистрес і порушення в важливих сферах життя; 8) відсутність зв'язку симптомів з вживанням психоактивних речовин чи іншими медичними причинами [39].

Вплив травматичних подій на дітей визначається численними факторами: специфікою ситуації, віком і психологічними характеристиками дитини. Неповноцінне формування психіки дітей, їхня нездатність контролювати емоційний стан, а також домінування підкіркових структур, зокрема лімбічної системи, над функціями центральної нервової системи, які відповідають за стратегії виживання, – усе це має свої наслідки у контексті психологічного травматичного впливу [31,34]. Діти дошкільного віку зазвичай реагують на травматичні події регресивною поведінкою, такою як енурез, смоктання пальця, страх втрати батьків, відсутність навичок, а також боязнь незнайомих [22,32]. Однак багато дослідників відзначають, що у дітей посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) виникає частіше, ніж у дорослих, проявляючись у формі повторюваних спогадів, уникнення травматичних нагадувань, емоційної відчуженості та гіперзбудливості. Діти, на відміну від дорослих, часто реагують на травми через дисоціативні розлади, які можуть включати: 1) дисоціативні розлади, що проявляються у фрагментації переживань і спогадів; 2) надпильність, коли вони мають надмірну реакцію на навколишні подразники та очікують повторення травми; 3) соматоформні розлади, що проявляються у відтворенні травматичного досвіду; 4) панічні атаки, які супроводжуються відчуттям безпорадності, фізичним напруженням і страхом смерті; 5) фобії, що виникають унаслідок спогадів та емоцій, пов'язаних із первинною травмою; 6) реактивні розлади, які проявляються у негативній поведінці, спрямованій на інших дітей або на себе; 7) депресію та почуття провини, що виявляються у пасивності, плаксивості та замкненості. Також варто відзначити ще одну тенденцію в поведінці дітей, яка була виявлена за допомогою опитувальника «Дитяча шкала впливу подій»: діти демонструють високі результати за шкалою «Уникнення» [52,56]. Це свідчить про те, що для дитини, яка стала свідком насильства, в рамках стратегії

виживання є доцільним не бачити, не чути, не відчувати і не аналізувати те, що відбувається. Такі нейронні адаптації допомагають їй впоратися з ситуацією. Але нейронні адаптації фіксуються у головному мозку і продовжують працювати й у подальшому житті. Тож, дитині, яка відчула травматичний вплив війни, тяжко справлятися з болючими спогадами, вона намагається захиститися від них уникаючи думок і спогадів про ці події. Навіть батьки свідомо фокусують увагу дитини лише на позитивних та оптимістичних аспектах [53,55]. Стратегія «уникнення» може, з одного боку, забезпечувати захист, а з іншого – гальмувати розвиток когнітивних, мотиваційних і емоційних сфер, що негативно впливає на поведінку дитини. Внаслідок стратегії «уникнення» дитині важче адаптуватися до нових життєвих та навчальних умов. Це збільшує ризик повторної травматизації, дезадаптації та порушення психічного здоров'я після пережитих травматичних подій [33,34].

Батьки можуть допомогти дитині впоратися з травматичними спогадами та емоціями, коли вони приймають і підтримують її у важкі моменти. Травматичні події можуть призвести до змін у поведінці дітей, які виявляються через агресію, ворожість, конфлікти, ризиковану поведінку та негативізм. Діти дошкільного віку можуть втрачати раніше набуті навички і демонструвати поведінку, характерну для молодшого віку, наприклад, смоктати палець або мати труднощі з контролем сечовипускання. Вони стають більш залежними від батьків, втрачають інтерес до ігор або ж постійно повторюють одну й ту ж гру, що проектує травматичні події [32,57].

Отже, діти, які пережили наслідки війни, потребують психологічної підтримки, основною метою якої є забезпечення середовища та умов для розвитку захисних стосунків із оточуючими. Допомогти дитині можуть позитивні аспекти її дитинства, зокрема: вміння обговорювати свої почуття та переживання з родиною, підтримка з боку близьких у важкі часи, задоволення від приналежності до спільноти, відчуття єдності в колективі дошкільного закладу, а також відчуття зв'язку з родинними традиціями і громадою.

Важливими є також підтримка друзів та наявність хоча б двох дорослих, які не є батьками, і які дбають про дитину, проявляють інтерес до її життя, а також створюють відчуття безпеки й захищеності вдома [22].

Отже, можна стверджувати, що травматичний стрес має тривалі наслідки, впливаючи на мозкові структури та загальний стан здоров'я людини, як фізично, так і психологічно. Проте негативний вплив можна зменшити шляхом створення підтримуючих і захисних стосунків [58]. Тож, основна частина заходів, спрямованих на пом'якшення наслідків негативних умов для дітей, повинна бути орієнтована на їхнє оточення. Взаємодія значущих дорослих з дітьми, які пережили травматичні події війни, включає в себе підтримку і захист дітей, допомогу в розумінні подій та власних переживань, а також створення нових захисних відносин. Під час роботи з дітьми, які пережили негативні впливи, важливо переосмислити підходи та ставити запитання: «Що сталося з цією дитиною?», оскільки події, що трапилися, мають великий вплив на її життя [55,59]. Завдячуючи механізму захисних стосунків виокремлюється коло психологічного супроводу, завданнями якого є:

1. Відновлення відчуття безпеки включає створення безпечного середовища і налагодження соціальних зв'язків. Важливо також стабілізувати психічний стан дитини, використовуючи вправи для зняття фізичного та емоційного напруження, а також послабити жорсткі захисні механізми, відкриваючи нові можливості для розвитку.

2. Відновлення, укріплення та стимулювання психологічних ресурсів дитини.

3. Символічне вираження та об'єднання досвіду війни в нове життя шляхом інтеграції негативного життєвого досвіду і формування нового сприйняття травматичних подій.

4. Стимулювання природних процесів самовідновлення, адаптації до нових умов та підтримка творчих здібностей.

Усе це вимагає співпраці з родиною дитини та залучення психологів, психотерапевтів і консультантів. Психологічний супровід включає використання різних методів, таких як техніки релаксації, зняття м'язового напруження, соціально-психологічні тренінги, а також групові та індивідуальні заняття. Арт-терапія допомагає дітям зрозуміти свій травматичний досвід через малюнки, створення метафор та розповіді казок, що дозволяє зменшити деструктивні емоції, а також усвідомлювати та контролювати свої почуття.

Основна мета психологічної підтримки дітей, які постраждали від війни в Україні – це забезпечити емоційну стабілізацію, допомогти дітям адаптуватися до нових умов життя, зменшити рівень тривоги, страху та посттравматичного стресу, а також сприяти відновленню їхнього нормального психосоціального розвитку [33].

Основні завдання психологічної підтримки:

1. Зниження посттравматичного стресу, а саме допомогти дітям впоратися з травматичними спогадами та емоційними переживаннями через терапевтичні методи, спрямовані на зменшення стресових реакцій.

2. Розвиток навичок емоційної регуляції, а саме навчити дітей розпізнавати, виражати та контролювати свої емоції, що допомагає знизити рівень агресії, тривожності та страхів.

3. Відновлення відчуття безпеки, а саме створити для дітей середовище, де вони відчувають емоційну підтримку та безпеку, що особливо важливо після пережитого стресу від війни.

4. Соціальна адаптація, а саме сприяти інтеграції дітей в нові соціальні групи та громади, допомагати їм налагоджувати стосунки з однолітками та дорослими.

5. Підтримка сімей, а саме надати підтримку сім'ям дітей, щоб допомогти батькам і опікунам створити сприятливі умови для емоційного відновлення дитини.

Основними методами психологічної підтримки є:

1. Індивідуальна психотерапія при якій психологи працюють індивідуально з дітьми для опрацювання травматичного досвіду, зменшення рівня стресу, розв'язання емоційних проблем (когнітивно-поведінкова терапія, терапія травми, психоаналітичні підходи).

2. Групова терапія, при якій діти спілкуються і діляться досвідом з іншими, хто пережив схожі ситуації, що допомагає знизити відчуття ізоляції і самотності (тематичні дискусії, ігрові заняття, соціальні вправи).

3. Арт-терапія. За допомогою творчих занять (малювання, ліплення, музики) діти можуть безпосередньо виразити свої емоції і переживання, що допомагає знизити емоційну напругу (малюнки на теми «Моя безпека», «Як я бачу своє майбутнє», створення колажів на основі відчуттів).

4. Казкотерапія. Використання казок для опрацювання травматичних переживань і надання дітям можливості усвідомити свій досвід через безпечні і зрозумілі їм форми (створення і розповідання історій, де персонажі переживають схожі ситуації і знаходять рішення для подолання страхів).

5. Ігрова терапія, при якій, діти через гру можуть висловити свої емоції, які вони не можуть описати словами. Гра допомагає відновити почуття контролю та безпеки (сценарії на тему подолання страхів і небезпек, сюжетно-рольові ігри з позитивними кінцівками) [32].

6. Рухова терапія та релаксаційні техніки (відвідування сенсорної кімнати). Фізична активність та вправи на релаксацію допомагають знизити рівень тривожності та покращити емоційний стан дитини (дихальні вправи, йога, вправи на розслаблення, психогімнастика, руханки «Я і ти» та ін.).

7. Підтримка батьків і сімей, при цьому, головне завдання навчити батьків, як вони можуть підтримати дитину, працювати зі стресом та емоційними наслідками травми вдома (консультації, тренінги для батьків з питань стрес-менеджменту і комунікації з дитиною).

За результатами проведеного дослідження можна окреслити загальні рекомендації для педагогів і батьків:

1. Слухати і підтримувати. Дайте дитині можливість говорити про свої почуття і переживання, навіть якщо вони здаються складними чи негативними.
2. Створити стабільність. Забезпечте постійність і передбачуваність в житті дитини (розпорядок дня, ритуали), щоб вона відчувала себе в безпеці.
3. Навчити технік саморегуляції. Розвивати у дітей навички управління стресом через дихальні вправи, малювання чи інші активності.
4. Спостерігати за станом. Слідкуйте за змінами в поведінці дитини (замкнутість, агресія, труднощі зі сном), щоб вчасно надати їй необхідну допомогу. Психологічна підтримка в умовах війни є критично важливою для дітей, оскільки вона допомагає їм адаптуватися до складних обставин, відновлювати свій емоційний баланс та попри все розвиватися в нових умовах [22,23,39].

Багато дітей на власні очі бачили жахіття війни і те, що не витримує навіть доросла психіка. Наших дітей ніхто не готував до війни і як сприймати теперішні події.

Війна зумовлює численні травматичні події, які впливають на весь спектр контекстуальних, міжособистісних та внутрішньоособистісних сфер дитини. Багато дітей, які зазнали війни чи конфлікту, стикалися з багатьма стресовими ситуаціями та втратами, жили (живуть) в постійному страху за особисту безпеку та безпеку своєї сім'ї, боючись зазнати насильства, страждання через розлуку з членами родини чи навіть смерть близької людини. Можливо, їм доводилося швидко тікати від воєнних дій, залишаючи свій дім, школу, друзів і родичів. Це, знову ж таки, сприймається як нерозуміння того, чому вони повинні покидати свої іграшки, своє минуле життя.

Нерідко вплив війни на дітей стає ще обтяжливішим через те, що його зазнають і їхні батьки та інші дорослі, котрі мали б бути для них запорукою безпеки.

Війна в Україні мала значний вплив на психічне здоров'я багатьох дітей, які зіткнулися з втратами, переселенням, небезпекою та тривожними переживаннями.

Відповідно до поставлених завдань даної кваліфікаційної роботи, слід в першу чергу зазначити, що аналіз наукових джерел щодо впливу стресових ситуацій, зокрема війни, на емоційну сферу дітей з порушеннями мовлення вказує на декілька ключових аспектів:

1. Тривожність і депресія (психологічний вплив). Дослідження показують, що діти, які зазнали стресу, мають підвищений ризик розвитку тривожності та депресії. Це може бути особливо виражено у дітей з порушеннями мовлення, оскільки їхні труднощі у спілкуванні можуть ускладнювати вираження емоцій і потреб.

2. Погіршення мовленнєвих навичок (вплив на мовлення). Стресові ситуації можуть призвести до зниження здатності дітей спілкуватися, навіть якщо раніше вони не мали серйозних мовленнєвих проблем. Нервові напруження може ускладнити артикуляцію, знижувати рівень словникового запасу і заважати ефективному спілкуванню.

3. Труднощі в саморегуляції. Діти з порушеннями мовлення можуть мати більші труднощі у регуляції своїх емоцій, що може призводити до імпульсивної поведінки, агресії або замкнутості. Стрес може посилювати ці прояви, оскільки діти відчувають себе ще більш вразливими.

4. Відчуження від однолітків (соціальна ізоляція). Через мовленнєві труднощі діти можуть уникати спілкування з однолітками, що призводить до почуття самотності та соціальної ізоляції. У контексті війни, коли діти можуть бути змушені залишити звичне оточення, цей ефект може поглиблюватися.

5. Роль дорослих (важливість підтримки). Наукові джерела підкреслюють важливість підтримки з боку дорослих у формі уваги, любові та розуміння. Діти, які отримують емоційну підтримку, мають кращі шанси адаптуватися до стресових ситуацій і зберігати позитивний емоційний стан.

б. Корекційні програми (терапія та підтримка). Дослідження вказують на ефективність адаптованих методик для дітей з порушеннями мовлення, які включають психологічну терапію, логопедичні заняття та групи підтримки.

Аналізуючи специфіку емоційних реакцій дошкільників з порушеннями мовлення в умовах війни, можна виявити характерні прояви тривожності, страхів, агресії, емоційного замикання, які потребують особливого підходу з боку дорослих – батьків, вихователів, психологів. Крім того, дослідження допомогло зрозуміти, яким чином війна впливає на розвиток мовлення, адже емоційний стан дитини є тісно пов'язаним із її мовленнєвою діяльністю.

Відтак, можна узагальнити, що емоційна сфера дітей з порушеннями мовлення в умовах постійного стресу має певні особливості, які можуть впливати на їхнє загальне психоемоційне благополуччя та розвиток. Ось основні з них: підвищена тривожність, емоційна нестабільність, ускладнене вираження емоцій, часто емоційна замкненість, проблеми з адаптацією, соціальна ізоляція, низька самооцінка (часто), залежність від дорослих.

Одними із поставлених завдань даної роботи стало дослідження впливу військових подій на емоційні реакції і адаптаційні можливості дітей з мовленнєвими порушеннями та виявлення основних психоемоційних проблем, які виникають у дітей з порушеннями мовлення під час війни.

Ці особливості підкреслюють важливість своєчасної психологічної підтримки та корекційних заходів для дітей, які переживають події війни в Україні, щоб забезпечити їх емоційне благополуччя та розвиток.

Останнім завданням даної роботи є розроблення рекомендацій психологічної підтримки та корекційної роботи з дітьми з порушеннями мовлення в умовах стресу.

Відтак, основними рекомендаціями є:

- Створення безпечного середовища: Забезпечте комфортну атмосферу, де діти можуть вільно висловлювати свої емоції та переживання, не боячись осуду.

- Індивідуальні та групові заняття: Використовуйте як індивідуальні, так і групові терапії для розвитку соціальних навичок і мовлення. Це допоможе дітям відчувати підтримку з боку однолітків.

- Використання ігор та творчості: Інтегруйте ігрові методи, творчі заняття (малювання, ліплення) для полегшення вираження емоцій та розробки мовленнєвих навичок.

- Психологічна підтримка: Залучайте психологів для проведення бесід і терапій, які допоможуть дітям впоратися зі стресом, тривожністю та емоційною нестабільністю.

- Навчання емоційній грамотності. Проводьте заняття на тему розпізнавання і вираження емоцій, що сприятиме розвитку емоційної регуляції.

- Залучення батьків. Проводьте консультації та тренінги для батьків, щоб вони могли надати необхідну підтримку вдома і розуміли, як краще взаємодіяти з дітьми.

- Стимулювання позитивного спілкування. Заохочуйте дітей до спілкування з однолітками та дорослими, створюючи можливості для розвитку мовленнєвих навичок у ненапруженій атмосфері.

Ці результати свідчать про серйозні наслідки військових подій для емоційної сфери та адаптаційних можливостей дітей з мовленнєвими порушеннями, вказуючи на необхідність комплексного підходу до їхньої підтримки.

У наших дітей назавжди залишиться страх війни. Проте, наші діти вже мають великий потенціал до життя і життєстійкості, що дозволить їм вирости повноцінними і сильними людьми всупереч отриманим травмам. А ми, дорослі, їм в цьому допоможемо!

Висновки

1. Повномасштабна війна, яка почалася в Україні 24 лютого 2022 року, стала найтяжчим та найстрашнішим випробуванням для всього населення країни, і особливо – для дітей. Маленькі громадяни – це дуже вразлива категорія, на яку стрес діє найбільш травматично та руйнівню.

2. Діти, які пережили травматичні події, такі як війна, потребують особливої психологічної підтримки для відновлення свого емоційного, когнітивного і соціального розвитку.

3. Особливості емоційної сфери дітей з порушеннями мовлення в умовах хронічного стресу є складними і багатограними. Важливо забезпечити цим дітям необхідну підтримку та ресурси для розвитку емоційної грамотності та адаптації в умовах стресу.

4. Особливості дітей з порушеннями мовлення під час війни підкреслюють важливість своєчасної психологічної підтримки та корекційних заходів для дітей, які переживають події війни в Україні, щоб забезпечити їх емоційне благополуччя та розвиток.

5. Діти з порушеннями мовлення під час війни стикаються з низкою психоемоційних проблем, які значно впливають на їхнє благополуччя. Це підвищений рівень тривожності, який викликаний невизначеністю, страхом за безпеку себе та своїх близьких, який виражається в постійних переживаннях, нічних страхах та панічних атаках. Агресивна поведінка також може стати відповіддю на стресові ситуації. Діти можуть проявляти гнів і роздратування, оскільки не в змозі адекватно виражати свої емоції через мовленнєві труднощі. У той же час, інші діти можуть замикатися в собі, уникати спілкування та соціальних контактів, що підсилює їхнє почуття ізоляції.

6. Емоційна нестабільність є ще однією важливою проблемою. Діти можуть переживати різкі зміни настрою, відчуваючи в одну мить радість, а в іншу – глибокий смуток чи безнадію, що може ускладнювати їхнє спілкування та взаємодію з однолітками.

7. Також слід зазначити проблеми з адаптацією до нових умов. Діти можуть мати труднощі з прийняттям змін у звичному середовищі, таких як переїзд, зміна школи чи порушення рутинних справ. Ці зміни можуть викликати у них відчуття втрати контролю та стабільності.

8. Соціальна ізоляція може загострюватися в умовах війни, коли діти з мовленнєвими порушеннями не можуть знайти спільну мову з однолітками, що веде до зниження самооцінки та почуття самотності. В цілому, всі ці проблеми потребують термінової уваги та спеціалізованої підтримки для забезпечення емоційного благополуччя дітей у важких умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусишина Л.Є. Психологічні характеристики загальнофункціональних механізмів мовлення у старших дошкільників із ЗНМ. *Теорія і практика сучасної логопедії*: Збірник наукових праць: Вип. 4. К.: Актуальна освіта. 2007. С.18 – 23.
2. Базовий компонент дошкільної освіти. Нова редакція та поради для організації освітнього процесу. Інваріантний складник. Освітній напрям «Мовлення дитини». URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення: 18.10.2024)
3. Баташева Н.І. Особливості діагностики емоційного розвитку дошкільників із затримкою психічного розвитку. Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. УДК 376-056.3:159.942:373.2
4. Беленька Г.В., Кравченко О.В. Загальний недорозвиток мовлення: шляхи подолання в логопедичній роботі. Харків: Основа, 2016
5. Богуш А. М. Мовленнєвий портрет п'ятирічної дитини, 2013. №7. С. 10
6. Бочелюк В., Панов С. Діагностика реадaptaційного потенціалу особистості: методологічний аспект. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2019. Вип. 60. С. 8–24.
7. Вааранен-Валконен Н., Заварова Н. Психологічна підтримка та допомога дітям, які пережили травматичні події. Рада Європи, 2022 URL: <https://rm.coe.int/manual-for-psychologists-web/1680a9754f> (дата звернення: 18.10.2024)
8. Вавілова А.С., Кіба С.Г. Захисна організація особистості при переживанні деперсоналізації та дереалізації. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія «Психологія». 2022. Т. 33(72). № 3. С. 113–118.

9. Виготський Л. С. Дослідження розвитку наукових понять у дитячому віці . *Дошкільна лінгводидактика*. Хрестоматія. Частина II / Упорядник А. М. Богуш. К.: Вища школа, 1999. С. 115 – 119.
10. Жигadlo С. Зміст та форми роботи за освітньою лінією «Мовлення дитини» у дошкільному закладі. URL: <https://vseosvita.ua/library/metodicni-rekomendacii-z-formuvanna-movlennevoi-kompetencii-doskilnikiv-260081.html> (дата звернення:18.10.2024)
11. Захист та охорона дітей. <https://www.unicef.org/ukraine/protection-and-safeguarding-children> (дата звернення:18.10.2024)
12. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ : Педагогічна думка, 2016. 219 с.
13. Калмикова Л.О. Психологія формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку: Монографія. К.: Фенікс, 2008. 497 с.
14. Конопляста С.Ю., Сак Т.В. Логопсихологія: навч. посіб. /за ред.. М.К.Шеремет. К.: Знання, 2010. 239 с.
15. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) .К.: Освіта, 1998. 255 с.
16. Кулачківська С.Є., Ладивір С.О., Піроженко Т.О. Сьогодні майбутнього школяра: методичні рекомендації. Київ, 1998. 88 с.
17. Курганова Е.А. Логопедична робота з дітьми, які мають загальний недорозвиток мовлення. Київ: Гуманітарний видавничий центр ВЛАДОС, 2012.
18. Спеціальна педагогіка: Понятійно-термінологічний словник / За редакцією акад. В.І.Бондаря. Луганськ: Альма-матер, 2003. 436 с.
- 19.Стан психологічного здоров'я дітей із зони військового конфлікту на Сході України / І.С. Лебець та ін. *Охорона здоров'я дітей та підлітків*. 2019. № 1. С. 27–30.
20. Тарасун В.В. Діагностика і корекція мовленнєвих порушень у дітей з загальним недорозвитком мовлення. К: Генеза,2012

21. Левченко В.В., Луценко О.В. Вплив військових подій на психічне здоров'я дітей. *Психологія особистості*. Випуск 50. 2023
22. Лесінскієне С., Костюк О. Як діти дошкільного віку в Литві сприймають війну в Україні: аналіз їхніх малюнків. Простір арттерапії: мистецтво відновлення психічного здоров'я в часи війни : зб. матеріалів XX Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції, 31 березня – 2 квітня 2023 р. Київ, 2023. С. 77–81.
23. Логопедія: Вирішення комунікативних проблем у дітей, які постраждали від війни. 2023. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/lohopediya-vyrishennya-komunikatyvnykh-problem-u-ditey-yaki-postrazhdaly-vid-viyny> (дата звернення:18.10.2024)
24. Люблінська Г. О. Дитяча психологія. К.: Вища школа., 1974. С. 257-279.
25. Махній М.М. Проективний психологічний інструментарій для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Чернігів : Десна Поліграф, 2021. 320 с.
26. Михальська С.А. Мовленнєва поведінка дитини як реалізований у взаємодії з оточенням вимір особистісної активності. *Psychological journal*. Volume 5. Issue 11. 2019. С. 203-215.
URL:<https://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/753/463>
(дата звернення:18.10.2024)
27. Оверчук В. Проблема психологічної безпеки особистості в умовах військового стану. *Наукові перспективи*. 2022. № 12(30). С. 461–471.
28. Оніщенко Н.В., Тимченко О.В. Особливості використання психологічних захисних механізмів та копінг-стратегій цивільним населенням, постраждалим від надзвичайної ситуації воєнного характеру. *Психологічний журнал*. 2022. Вип. 8. С. 81–92.
29. Павелків Р.В., Цигипало О.П. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу. К. : «Центр учбової літератури», 2013. 296 с.
30. Павелків Р.В., Цигипало О.П. Дитяча психологія: навч. посіб. для самостійної роботи студента. Київ.: Академвидав, 2011. 376 с

31. Підтримка психологічного здоров'я особистості в умовах війни: *матеріали VI Всеукраїнських психологічних читань «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів»*, 21 квітня 2023 р. ред. кол. : Андрусик О.О. та ін. Умань. 182 с.
32. Підчасов Є.В., Чепелева Н.І. Вплив пролонгованих травматичних подій (військових подій) на емоційну сферу дитини. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві* : зб. матеріалів VII Всеукр. науково-практичної конференції, 28 жовтня 2022 р. Львів, 2022. С. 276–279.
33. Похілько Д.С. «Діти та війна». УДК 159.9 Режим доступу: eprints.nuczu.edu.ua/bitstream/ (дата звернення: 18.10.2024)
34. Процик Л. Переживання надзвичайної ситуації як вітальної загрози. *Наукові перспективи*. 2022. № 12(30). С. 500–509.
35. Рібцун Ю.В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс. К.: Освіта України, 2011. 292 с.
36. Савінова Н.В. Коригування мовлення дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності / автореф. дис. ...канд. пед. наук: спец. 13.00.02. теорія і методика навчання (українська мова). Одеса, 2005. 21 с.
37. Сміт П., Дирегров Е., Юле У. Діти та війна: навчання технікам зцілення. Children and War Foundation, Bergen, Norway 1999–2012. Львів : Інститут психічного здоров'я УКУ, 2014. 70 с.
38. Соботович Є.Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (у його граматичній ланці) дитини дошкільного віку. *Дефектологія*. 2003. №2. С. 2 – 11
39. Тарашкевич М. Як підтримувати дітей у кризових ситуаціях / М.Тарашкевич; пер. з польськ. Т.Різун. – Львів: Свічадо, 2022. – 104 с.
40. Терещенко Л.А., Карабаєва І.І. Психологічні особливості емоційної сфери дітей дошкільного віку *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Київ, Том 10.

Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Випуск 33. 2019. С. 214 – 234.

41. Титаренко Д.С. Особливості функціонування механізмів психологічного захисту у рятувальників в умовах екзистенціальної загрози : монографія. Харків : НУЦЗУ, 2011. 151 с.

42. Трофименко Л.І. Діагностика та корекція загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку: навч.-метод. Посібник. К.2014

43. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Програмно-методичний комплекс. електронний ресурс www.iitzo.gov.ua/

44. Трофименко Л.І. Шляхи подолання загального недорозвинення мовлення у дітей дошкільного віку. Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. Монографія. Київ. 2014

45. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс / За ред. Є.Ф.Соботович. К.: «Актуальна освіта», 2007. 120 с.

46. Трофименко Л.І. Засвоєння лексико-семантичних мовних явищ дошкільниками із загальним недорозвитком мовлення. Зб. наукових праць. *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Тенденції розвитку корекційної освіти в Україні»*. К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова. 2008. №11. С. 215 – 219.

47. Трофименко Л.І. Формування орієнтування на слово як одиницю мови у дошкільників із ЗНМ. *Дефектологія*. 2011. №4. С. 35 – 38.

48. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ Програмно-методичний комплекс. К.: ПП «Актуальна освіта», 2013. 108 с

49. Удовіка Л.В. Мовленнєвий розвиток дитини це один з основних чинників становлення особистості в дошкільному дитинстві.

<https://vseosvita.ua/library/movlennevij-rozvitok-ditini-ce-odin-z-osnovnih-cinnikiv-stanovlenna-osobistosti-v-doskilnomu-ditinstvi-232044.html>

(дата

звернення:18.10.2024)

50. Федорович Л. Дослідження мовлення дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з використанням «Логопедичного альбому»: метод. рекомендації. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2014. С.228

51. Широка А.О., Брух І.І. Емоційна залежність у романтичних стосунках: роль несприятливого дитячого досвіду та ранніх дисфункційних схем. *Психологія і особистість*. 2021. № 2(20). С. 143–158.

52. Яцина О.Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Наукові перспективи*. 2022. № 7(25). URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7\(25\)-554-567](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567) (дата звернення: 18.10.2024)

53. Як війна вплинула на здатність дітей вчитися і наскільки це велика шкода для майбутнього. 2023.

URL:

https://znayshov.com/News/Details/Yak_viina_vplynula_na_zdatnist_ditei_vchyty_sia_i_naskilky_tse_velyka_shkoda_dlia_maibutnoho (дата звернення:18.10.2024)

54. Anda R.F., Whitfield C.L., Felitti V.J., Chapman D., Edwards V.J., Dube S. R., Williamson D.F. Adverse childhood experiences, alcoholic parents, and later risk of alcoholism and depression. *Psychiatric Services*. 2002. Vol. 53(8). P. 1001–1009.

55. Chapman D.P., Anda R.F., Felitti V.J., Dube S.R., Edwards V.J., Whitfield C.L. Adverse childhood experiences and the risk of depressive disorders in adulthood. *Journal of Affective Disorders*. 2004. Vol. 82. P. 217–225.

56. Childhood post-traumatic stress disorder: A post-flood overview June 2022 *Journal of Holistic Nursing Science* 9https://www.researchgate.net/publication/361656652_Childhood_post-traumatic_stress_disorder_A_post-flood_overview

57. Hillis S.D., Anda R.F., Dube S.R., Felitti V.J., Marchbanks P.A., Marks J.S. The association between adverse childhood experiences and adolescent pregnancy, long-

term psychosocial outcomes, and fetal death. *Pediatrics*. 2004. Vol. 13(2). P. 320–327.

58. Hillis S.D., Anda R.F., Felitti V.J., Marchbanks P.A. Adverse childhood experiences and sexual risk behaviors in women: a retrospective cohort study. *Family Planning Perspectives*. 2001. Vol. 33. P. 206–211.

59. Shonkoff J.P., Garner A.S. The lifelong effects of early childhood adversity and toxic stress. *Pediatrics*. 2012. Vol. 129 (1). P. 232–246.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник для батьків з метою визначення базового рівня емоційного стану дошкільника

Обрано групу (7осіб) дошкільників 5-6 річного віку з діагностованими порушеннями мовлення (ЗНМ), які зазнали впливу війни в Україні (були вимушеними переселенцями з Донецької області).

Інструкція для батьків:

Шановні батьки, цей опитувальник призначений для оцінки емоційного стану вашої дитини. Відповідайте на запитання чесно, базуючись на тому, як ваша дитина зазвичай поводить себе. Ваші відповіді допоможуть зрозуміти емоційний стан дитини та забезпечити їй необхідну підтримку. Усі відповіді конфіденційні.

Загальна інформація про дитину:

1. Ім'я дитини:
2. Вік:
3. Стать: Хлопчик Дівчинка
4. Чи є у дитини порушення мовлення? Так Ні
5. Якщо "Так", яке саме порушення діагностовано? ЗНМ

Частина 1: Рівень тривожності.

1. Чи часто ваша дитина виглядає неспокійною або тривожною без очевидної причини?
- Часто Рідко Ніколи
2. Чи має дитина труднощі з засинанням або часто прокидається вночі з почуттям страху?
- Часто Рідко Ніколи
3. Чи скаржиться дитина на болі в животі або голові без видимих медичних причин?

- Часто Рідко Ніколи

4. Чи уникає дитина участі в нових або незнайомих видах діяльності через страх або тривогу?

- Часто Рідко Ніколи

5. Чи виникає у дитини надмірне занепокоєння щодо того, що з нею може статися щось погане?

- Часто Рідко Ніколи

Частина 2: Рівень страхів

1. Чи боїться дитина залишатися одна або бути окремо від вас навіть на короткий час?

- Часто Рідко Ніколи

2. Чи боїться дитина гучних звуків, таких як грім або шум сирен?

- Часто Рідко Ніколи

3. Чи виникає у дитини страх перед певними людьми, ситуаціями або об'єктами (наприклад, темрява, тварини)?

- Часто Рідко Ніколи

4. Чи уникає дитина дивитися або слухати новини, які можуть нагадати їй про воєнні події?

- Часто Рідко Ніколи

5. Чи часто дитина говорить про свої страхи або висловлює побоювання щодо майбутнього?

- Часто Рідко Ніколи

Частина 3: Рівень агресивності.

1. Чи проявляє дитина агресивну поведінку, наприклад, штовхає або б'є інших дітей без видимої причини?

- Часто Рідко Ніколи

2. Чи проявляє дитина словесну агресію, наприклад, ображає або кричить на інших людей?

- Часто Рідко Ніколи

3. Чи ламає дитина свої іграшки або інші предмети в пориві гніву?

- Часто Рідко Ніколи

4. Чи з'являються у дитини напади гніву або істерики через дрібниці?

- Часто Рідко Ніколи

5. Чи намагається дитина домогтися свого за допомогою фізичного насильства?

- Часто Рідко Ніколи

Частина 4: Емоційне замикання.

1. Чи часто дитина відмовляється спілкуватися з іншими дітьми або дорослими?

- Часто Рідко Ніколи

2. Чи уникає дитина участі в спільних іграх або заняттях, вважаючи за краще бути на самоті?

- Часто Рідко Ніколи

3. Чи спостерігаєте ви у дитини апатію або зниження інтересу до раніше улюблених занять?

- Часто Рідко Ніколи

4. Чи здається вам, що дитина уникає розмов про свої почуття або проблеми?

- Часто Рідко Ніколи

5. Чи намагається дитина сховатися або піти, коли зустрічає нових людей або опиняється у незнайомій обстановці?

- Часто Рідко Ніколи

Частина 5: Загальний емоційний стан

1. Як би ви оцінили загальний емоційний стан вашої дитини за останні два тижні?

- Дуже тривожний

- Помірно тривожний

- Спокійний

2. Чи відзначаєте ви зміни в поведінці дитини після початку воєнних дій?

- Так, значні зміни

- Так, незначні зміни

- Ні, не відзначаю змін
- 3. Як часто дитина проявляє радість або задоволення у повсякденному житті?
  - Часто Рідко Ніколи
- 4. Чи має дитина можливість вільно виражати свої емоції в сім'ї?
  - Так Ні Важко відповісти
- 5. Чи змінюється настрій дитини протягом дня? Якщо так, наскільки ці зміни виражені?
  - Стабільний настрій
  - Змінюється незначно
  - Часті і значні зміни настрою

Додаткові коментарі:

___у дитини неспокійний сон_____

Дякуємо за ваші відповіді!

Додаток Б

Опитувальник для вихователя з метою визначення базового рівня емоційного стану дошкільника

Обрано групу (7осіб) дошкільників 5-6 річного віку з діагностованими порушеннями мовлення (ЗНМ), які зазнали впливу війни в Україні (були вимушеними переселенцями з Донецької області).

Інструкція: Будь ласка, уважно прочитайте кожне питання та відзначте варіант відповіді, який найбільше відповідає поведінці дитини протягом останніх двох тижнів під час перебування у дитячому садку. Якщо певна поведінка дитини спостерігається часто, оберіть "Часто", якщо рідко – "Рідко", якщо взагалі не спостерігається – "Ніколи".

Загальна інформація про дитину:

1. Ім'я дитини:
2. Вік:
3. Чи є у дитини порушення мовлення? Так Ні

4. Якщо "Так", яке саме порушення діагностовано? ЗНМ

Частина 1: Рівень тривожності.

1. Чи виглядає дитина неспокійною або тривожною без очевидної причини?

- Часто Рідко Ніколи

2. Чи спостерігається у дитини труднощі з концентрацією уваги через занепокоєння?

- Часто Рідко Ніколи

3. Чи часто дитина шукає підтвердження від дорослих щодо своїх дій або прийнятих рішень?

- Часто Рідко Ніколи

4. Чи відмовляється дитина брати участь у нових видах діяльності через страх помилитися або невдачі?

- Часто Рідко Ніколи

5. Чи спостерігаються у дитини раптові прояви плачу або зневіри без очевидної причини?

- Часто Рідко Ніколи

Частина 2: Рівень страхів.

1. Чи демонструє дитина страх перед певними ситуаціями, наприклад, незнайомими людьми або місцями?

- Часто Рідко Ніколи

2. Чи уникає дитина певних занять або ігор через страх, що може статися щось погане?

- Часто Рідко Ніколи

3. Чи помічаєте ви у дитини страх перед певними звуками або шумом (наприклад, гучні звуки, грім)?

- Часто Рідко Ніколи

4. Чи спостерігаєте у дитини страх бути відділеним від однолітків або дорослих під час групових занять?

- Часто Рідко Ніколи

5. Чи проявляє дитина страх перед відвідуванням певних місць у дитячому садку (наприклад, туалету, спальні)?

- Часто Рідко Ніколи

Частина 3: Рівень агресивності

1. Чи помічаєте ви у дитини агресивну поведінку по відношенню до однолітків або вихователів?

- Часто Рідко Ніколи

2. Чи спостерігаються в дитини словесні прояви агресії, наприклад, крики, образи?

- Часто Рідко Ніколи

3. Чи ламає дитина іграшки або інші предмети під час ігор?

- Часто Рідко Ніколи

4. Чи виявляє дитина підвищену дратівливість або агресивну реакцію на правила або обмеження?

- Часто Рідко Ніколи

5. Чи помічаєте ви в дитини напади гніву або істерики під час конфліктів з іншими дітьми?

- Часто Рідко Ніколи

Частина 4: Емоційне замикання.

1. Чи спостерігаєте ви, що дитина уникає спілкування з іншими дітьми і часто грається на самоті?

- Часто Рідко Ніколи

2. Чи часто дитина відмовляється брати участь у групових іграх або заняттях?

- Часто Рідко Ніколи

3. Чи з'явилася у дитини апатія або зниження інтересу до активностей, які раніше її цікавили?

- Часто Рідко Ніколи

4. Чи помічаєте ви, що дитина рідко висловлює свої почуття або переживання?

- Часто Рідко Ніколи

5. Чи спостерігаєте ви, що дитина уникає взаємодії з новими дітьми або незнайомими дорослими?

- Часто Рідко Ніколи

Частина 5: Загальний емоційний стан.

1. Як би ви оцінили загальний емоційний стан дитини за останні два тижні?

- Дуже тривожний

- Помірно тривожний

- Спокійний

2. Як часто дитина проявляє радість або задоволення під час ігор або занять у дитячому садку?

- Часто Рідко Ніколи

3. Чи спостерігаєте ви, що дитина відкрито виражає свої емоції в колективі?

- Так Ні Важко відповісти

4. Чи змінюється настрій дитини протягом дня? Якщо так, наскільки ці зміни виражені?

- Стабільний настрій

- Змінюється незначно

- Часті і значні зміни настрою

Дякуємо за вашу відповідь!

Опитувальник для вихователя з метою визначення базового рівня емоційного стану дошкільника

Сформовано контрольну групу (7 осіб) дошкільників 5-6 річного віку з діагностованими порушеннями мовлення (ЗНМ), які не зазнали впливу активних воєнних дій.

Інструкція: Будь ласка, уважно прочитайте кожне питання та відзначте варіант відповіді, який найбільше відповідає поведінці дитини протягом останніх двох тижнів під час перебування у дитячому садку. Якщо певна поведінка дитини спостерігається часто, оберіть "Часто", якщо рідко – "Рідко", якщо взагалі не спостерігається – "Ніколи".

Загальна інформація про дитину:

1. Ім'я дитини:
2. Вік:
3. Чи є у дитини порушення мовлення? Так Ні
4. Якщо "Так", яке саме порушення діагностовано? ЗНМ

Частина 1: Рівень тривожності.

1. Чи виглядає дитина неспокійною або тривожною без очевидної причини?
  - Часто Рідко Ніколи
2. Чи спостерігається у дитини труднощі з концентрацією уваги через занепокоєння?
  - Часто Рідко Ніколи
3. Чи часто дитина шукає підтвердження від дорослих щодо своїх дій або прийнятих рішень?
  - Часто Рідко Ніколи
4. Чи відмовляється дитина брати участь у нових видах діяльності через страх помилитися або невдачі?
  - Часто Рідко Ніколи
5. Чи спостерігаються у дитини раптові прояви плачу або зневіри без очевидної причини?
  - Часто Рідко Ніколи

Частина 2: Рівень страхів.

1. Чи демонструє дитина страх перед певними ситуаціями, наприклад, незнайомими людьми або місцями?
  - Часто Рідко Ніколи
2. Чи уникає дитина певних занять або ігор через страх, що може статися щось погане?
  - Часто Рідко Ніколи
3. Чи помічаєте ви у дитини страх перед певними звуками або шумом (наприклад, гучні звуки, грім)?
  - Часто Рідко Ніколи

4. Чи спостерігаєте у дитини страх бути відділеним від однолітків або дорослих під час групових занять?

- Часто Рідко Ніколи

5. Чи проявляє дитина страх перед відвідуванням певних місць у дитячому садку (наприклад, туалету, спальні)?

- Часто Рідко Ніколи

Частина 3: Рівень агресивності

1. Чи помічаєте ви у дитини агресивну поведінку по відношенню до однолітків або вихователів?

- Часто Рідко Ніколи

2. Чи спостерігаються в дитини словесні прояви агресії, наприклад, крики, образи?

- Часто Рідко Ніколи

3. Чи ламає дитина іграшки або інші предмети під час ігор?

- Часто Рідко Ніколи

4. Чи виявляє дитина підвищену дратівливість або агресивну реакцію на правила або обмеження?

- Часто Рідко Ніколи

5. Чи помічаєте ви в дитини напади гніву або істерики під час конфліктів з іншими дітьми?

- Часто Рідко Ніколи

Частина 4: Емоційне замикання.

1. Чи спостерігаєте ви, що дитина уникає спілкування з іншими дітьми і часто грається на самоті?

- Часто Рідко Ніколи

2. Чи часто дитина відмовляється брати участь у групових іграх або заняттях?

- Часто Рідко Ніколи

3. Чи з'явилася у дитини апатія або зниження інтересу до активностей, які раніше її цікавили?

- Часто Рідко Ніколи

4. Чи помічаєте ви, що дитина рідко висловлює свої почуття або переживання?

- Часто Рідко Ніколи

5. Чи спостерігаєте ви, що дитина уникає взаємодії з новими дітьми або незнайомими дорослими?

- Часто Рідко Ніколи

Частина 5: Загальний емоційний стан.

1. Як би ви оцінили загальний емоційний стан дитини за останні два тижні?

- Дуже тривожний

- Помірно тривожний

- Спокійний

2. Як часто дитина проявляє радість або задоволення під час ігор або занять у дитячому садку?

- Часто Рідко Ніколи

3. Чи спостерігаєте ви, що дитина відкрито виражає свої емоції в колективі?

- Так Ні Важко відповісти

4. Чи змінюється настрій дитини протягом дня? Якщо так, наскільки ці зміни виражені?

- Стабільний настрій

- Змінюється незначно

- Часті і значні зміни настрою

Дякуємо за вашу відповідь!

Додаток В

Анкета дослідження мовленнєвого розвитку

Обрано групу (7осіб) дошкільників 5-6 річного віку з діагностованими порушеннями мовлення (ЗНМ), які зазнали впливу війни в Україні (були вимушеними переселенцями з Донецької області).

Інструкція: Будь ласка, уважно прочитайте кожне питання і відзначте варіант відповіді, який найбільше відповідає мовленнєвій активності та емоційному стану дитини. Якщо ви спостерігаєте зазначену поведінку часто, оберіть "Часто", якщо рідко — "Рідко", якщо не спостерігається взагалі — "Ніколи".

Загальна інформація про дитину:

1. Ім'я дитини:
2. Вік:
4. Чи є у дитини порушення мовлення? Так Ні
5. Якщо "Так", яке саме порушення діагностовано? ЗНМ

Частина 1: Мовленнєва активність.

1. Рівень словникового запасу:
  - Чи використовує дитина різноманітні слова в повсякденному спілкуванні?
    - Часто Рідко Ніколи
2. Здатність до конструкції речень:
  - Чи складає дитина речення правильно та зрозуміло?
    - Часто Рідко Ніколи
3. Комунікативна ініціатива:
  - Чи ініціює дитина спілкування з іншими дітьми або дорослими?
    - Часто Рідко Ніколи
4. Участь у діалогах:
  - Чи бере дитина участь у діалогах, ведучи розмову з іншими?
    - Часто Рідко Ніколи
5. Розуміння мовленнєвих інструкцій:
  - Чи добре дитина розуміє і виконує усні інструкції або вказівки?
    - Часто Рідко Ніколи

Частина 2: Емоційний стан.

1. Виявлення емоцій через мовлення:
  - Чи часто дитина виражає свої емоції (радість, сум, злість) у спілкуванні?
    - Часто Рідко Ніколи
2. Вплив стресу на мовлення:

- Чи спостерігаєте ви зміни в мовленнєвій активності дитини під час стресових ситуацій?

- Часто Рідко Ніколи

3. Залежність мовлення від настрою:

- Чи помічаєте ви, що емоційний стан дитини впливає на її здатність говорити (наприклад, мовленнєва затримка під час гніву чи страху)?

- Часто Рідко Ніколи

4. Емоційна виразність у мовленні:

- Чи виражає дитина свої емоції чітко і зрозуміло через мовлення?

- Часто Рідко Ніколи

5. Апатія і мовленнєва активність:

- Чи зменшується мовленнєва активність дитини, коли вона виглядає апатичною або сумною?

- Часто Рідко Ніколи

Частина 3: Зв'язок між емоційним станом та мовленнєвою активністю.

1. Частота мовленнєвих помилок:

- Чи зростає кількість мовленнєвих помилок у дитини під час проявів тривожності або страху?

- Часто Рідко Ніколи

2. Зміни в мовленнєвій активності:

- Чи спостерігаються зміни в активності мовлення дитини під час її емоційних сплесків (радість, гнів)?

- Часто Рідко Ніколи

3. Зниження комунікативної здатності:

- Чи знижується комунікативна здатність дитини у випадку негативних емоцій?

- Часто Рідко Ніколи

4. Залежність мовленнєвої активності від позитивних емоцій:

- Чи помічаєте ви, що позитивний емоційний стан дитини сприяє активнішому та різноманітнішому мовленню?

- Часто Рідко Ніколи

5. Реакція на емоційний стрес:

- Чи змінюється стиль спілкування дитини (наприклад, скорочення мовленнєвих висловлювань) під час емоційного стресу?

- Часто Рідко Ніколи